

Tafsir Dergisi - Tafsir Journal

e-ISSN: 2792-078X

Cilt/Volume: 4, Sayı/Issue: 2 (Aralık/ December 2024): 14-38

M.Abdullah Draz'ın Amelî Ahlâkın Bir Alanı Olarak Devlet Ahlâkına İlişkin Âyetleri Tahlili'ne İnsan-İnsan İlişkileri Açısından Bir Bakış

A Look at M.Abdullah Draz's Analysis of Verses Concerning State Morality as a Field of Practical Ethics from the Perspective of Human-Human Relations

Hasan Rıza Özdemir

Dr. Uzman Öğretmen Milli Eğitim Bakanlığı
Ankara, Türkiye

e-mail: hasanriza75@gmail.com

orcid. org/ 0000-0003-4937-7426

Makale Bilgisi/Article Information

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 01.10.2024

Kabul Tarihi/Accepted: 20.12.2024

Yayın Tarihi/Pub Date: 31.12.2024

Atıf/Cite as

Özdemir, Hasan Rıza. M.Abdullah Draz'ın Amelî Ahlâkın Bir Alanı Olarak Devlet Ahlâkına
İlişkin Âyetleri Tahlili'ne İnsan-İnsan İlişkileri Açısından Bir Bakış,

Tafsir Dergisi 4/2 (Aralık 2024), 14-38

Özdemir, Hasan Rıza. A Look at M.Abdullah Draz's Analysis of Verses Concerning State
Morality as a Field of Practical Ethics from the Perspective of Human-Human Relations

Tafsir Journal 4/2 (December 2024), 14-38

İntihal/Plagiarism

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi/This
article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Published by Tafsir Journal, Turkey. <http://www.tafsirdergisi.com/index.php/tafsir/index>

Bu eser Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.

M.Abdullah Draz'ın Amelî Ahlâkın Bir Alanı Olarak Devlet Ahlâkına İlişkin Âyetleri Tahlili'ne İnsan-İnsan İlişkileri Açısından Bir Bakış

Öz

İslâm düşünce geleneği içinde ahlâk, kişinin davranışlarını şekillendiren, toplumsal normları belirleyen ve insanların Allah'a karşı sorumluluklarını yerine getirmelerini teşvik eden önemli bir disiplindir. İslam düşünce insanları, ahlâkın teorik ve pratik yönlerini içerik ve metot olarak farklı biçimlerde incelemişlerdir. Draz, Kur'ân Ahlâkı kitabında ahlâkın teorik ve pratik yönlerini iki temel başlıkta ele almakta ve ahlâkı alanlara ayırmaktadır. Draz'ın Kur'ân'ı Kerim'in pratik kurallarını ele alış metodu diğerlerinkinden oldukça farklıdır. O amelî ahlâkın alanlarını; ferdî ahlâk, aile ahlâkı, sosyal ahlâk, devlet ahlâkı ve dini ahlâk olarak incelemiştir. Draz'ın bu tasnifi, hem batılı hem de İslam bilim ve düşünce insanlarının ondan metot ve içerik olarak etkilendikleri, problemi yeni bir anlayışla ele aldıkları için önemlidir. Makalede Draz'ın amelî ahlâkın bir alanı olarak zikrettiği devlet ahlâkıyla ilgili ayetlerin tahlili birey ve kurumlar zaviyesinden incelenmiştir. Bu aşamada insan-insan münasebetini yöneten ahlâkî ve hukuki alandaki Kur'ânî ilkeler: 'emirler', 'yasaklar' ve 'öğütler' başlıkları altında analiz edilmiştir. Draz'ın bu konuda yer verdiği âyetlerin her biri Kur'ân'dan bir değer olarak anlaşılmalıdır. Böylece Kur'ân'ın temel mevzularından birisi olan insan-insan ilişkisi ile ilgili ahlâkî ve hukukî alanda bir inceleme ve değerlendirme imkânı da elde edilmiştir. Makalede genel itibariyle açıklayıcı ve betimleyici bir yöntem takip edilmiştir. **Anahtar Kelimeler:** Tefsir, Devlet Ahlâkı, İslâm, Kur'ân, İnsan-İnsan Münasebeti, Toplum, Amelî Ahlâk.

A Perspective on M. Abdullah Draz's Analysis of Verses Related to State Ethics as a Field of Practical Ethics in Terms of Human-Human Relationships

Abstract

In the tradition of Islamic thought, ethics is a significant discipline that shapes individual behavior, determines social norms, and encourages people to fulfill their responsibilities towards Allah. Islamic thinkers have examined the theoretical and practical aspects of ethics in various ways, both in terms of content and methodology. In his book *The Moral World of the Qur'an*, Draz addresses the theoretical and practical aspects of ethics under two main headings and categorizes ethics into various domains. Draz's approach to addressing the practical rules of the Qur'an is quite different from that of others. He examines the domains of practical ethics as individual ethics, family ethics, social ethics, state ethics, and religious ethics. This classification by Draz is significant because both Western and Islamic scholars and thinkers have been influenced by his methodology and content, approaching the problem with a new understanding. In the article, the analysis of the verses related to state ethics, as mentioned by Draz as a domain of practical ethics, has been examined from the perspective of individuals and institutions. At this stage, the Qur'anic principles governing ethical and legal aspects of human-to-human relationships have been analyzed under the headings of "commands", "prohibitions", and "advice". Each of the verses Draz includes on this topic should be understood as a value derived from the Qur'an. Thus, an opportunity has been provided for the examination and evaluation of ethical and legal aspects related to human-to-human relationships, which is one of the fundamental subjects of the Qur'an. In the article, a generally explanatory and descriptive method has been followed.

Keywords: *Tafsir*, State Ethics, Islam, Qur'an, Human-to-Human Relations, Society, Practical Ethics.

GİRİŞ

İslâm Peygamberi “Ben güzel ahlâkı tamamlamak üzere gönderildim.”¹ derken, Allahu Teâlâ da kulu Muhammed’i “*Rasulüm sen elbette yüce bir ahlâk üzeresin*”² diyerek övmüştür. Ahlâk kavramı hayatın alanlarında bireyin yapıp etmelerini tanzim etme hususunda, uygulama ile yöntemi bakımından ilmi mesele olarak ele alınmaktadır. M. Abdullah Draz, Kur’ân’ın ahlâkî prensiplerini daha önce ele alınmayan bir yaklaşımla incelemiştir. Draz Kur’ân Ahlâkı isimli kitabında ahlâkın teorik ve pratik yönlerini iki temel başlıkta ele almakta ve ahlâkı alanlara ayırmaktadır. O, Kur’ân’ın genel ahlâk prensiplerini ortaya çıkarıp onun pratik kurallarını formüle etmeyi ve onları noksanlı bir kanun şeklinde İslam dünyasına ve tüm insanlığa sunmayı hedeflemiştir. Draz, çeşitli ahlâkî doktrinler üzerine yapılan çalışmaların ya eksik tercüme ya da içeriğinde Kur’ânî metinlerin yer almadığı sadece gençliğin ahlâkını şekillendirmeye yönelik pratik nasihatler içeren katıksız insanî eserler olduğunu ifade etmektedir.³

Diğer taraftan Müslüman âlimlerin ilk devirlerden itibaren konuyla ilgili yeteneklerini ortaya koydukları da bilinmektedir. Mesela “kelamcılar ve usûlcüler iyi ve kötünün ölçüsü hakkında, fıkıhçılar sorumluluğun şartları konusunda, ahlâkçılar ve mutasavvıflar gayretin müessiriyeti ve niyetin safiyeti hakkında çalışma yapmışlardır.”⁴ Bu çalışmalarda ahlâkî nokta-i nazara bağlı kalmadan çeşitli disiplinler içerisinde ve ekolün zihniyetine göre Kur’ân âyetleri sadece tamamlayıcı olarak zikredilmiştir.⁵

Draz amelî ahlâka ilişkin âyetleri tatbiki alanın dev yapısı olarak nitelendirmiştir.⁶ Bunun için, amelî ahlâk ile ilgili olan çeşitli davranış kurallarını tesis etmek üzere, âyet kümelerinden, muhatapın ihtiyaç duyduğu kuralı kolayca bulacağı, bölümler halinde birçok metin grupları oluşturmuştur.⁷ Bu sayede muhatap için, metinlerle, Kur’ân’a göre pratikte izlenecek eksiksiz bir program sunulmaya çalışılmıştır.

Draz’ın bu tasnifiyle varmak istediği nihai hedefe matuf, Halis Albayrak da Kur’ân’ın ana konularını alışılmışın dışında bir tertiple ele almıştır. Albayrak’ın tasnifinde Kur’ân’ın muhatapı olan insan ve ona hitap eden Allah, merkezli bir anlayış vardır. Çünkü “Kur’ân insana bir şeyler anlatmak, ona bilmediği bazı şeyleri öğretmek, onu, şahsiyetli ve güzel ahlâklı bir varlık haline getirebilmek için indirilmiştir. Şu halde böyle bir kitabın ana konusu, insan ve insanın ilgili olduğu varlıklar, oluşlar ve alanlar olmalıdır.”⁸ Bu sebeple anılan çerçevede Kur’ân’ın yorumuna dair güncel tefsir problemlerinden birine⁹ ilmi bir bakış kazandırmak maksadıyla, farklı iki tasnifi Kur’ân ahlâkı ve insan-insan münasebeti bakımından ele almayı tercih ettik.

Bu münasebetin öznesi olan “insan” kelimesi, *üns* kökünden gelmektedir. Üns¹⁰, insana has bir durumdur ve birlikte yaşama, başka insanlarla ilişki içinde olmayı ifade eder.¹¹ İnsan toplumsal bir varlıktır, tüm ihtiyaçlarını tek başına karşılaması mümkün değildir. O, doğası

¹ Mâlik b. Enes, *Muvatta’*, 2004, 5/1330, no:3357.

² el-Kalem 68/4.

³ M.Abdullah Draz, *Kur’ân Ahlâkı*, çev. Emrullah Yüksel - Ünver Günay (İstanbul: İz Yayıncılık, 2009), 17.

⁴ Draz, *Kur’ân Ahlâkı*, 18.

⁵ Draz, *Kur’ân Ahlâkı*, 18.

⁶ Draz, *Kur’ân Ahlâkı*, 454.

⁷ Draz, *Kur’ân Ahlâkı*, 21.

⁸ Halis Albayrak, *Tefsir Usûlü* (İstanbul: Şule Yayınları, 2016), 65.

⁹ Bk. Muhsin Demirci, *Günümüz Tefsir Problemleri* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2017).

¹⁰ Ebü'l-Fadl Cemâlüddin İbn Mânzûr, *Lisânü'l-Arab* (Beyrût: Dâru Sâdır, ts.), “üns”, 6/10.

¹¹ Ali Efendi Kınalızade, *Devlet ve Aile Ahlâkı*, ed. Kemal Gurulkan (İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, 2010), 126.

gereği ihtiyaçlarını gidermek için -zorunlu olarak- bir devlette yaşamak durumundadır.¹² Nitekim mümin birey, topluma bir teşkilat sistemi seçimi ve kabulünde, kendisi için en faydalı olanı kendi dininin temel metinlerinde bulur.¹³ Zira, "Kur'ân, bireyi, toplumu ve insan hayatının pek çok alanını ilgilendiren bir içeriğe sahiptir."¹⁴ Her Müslüman için dikkate alınması gereken birincil kaynak olan Kur'ân, Müslümanlar için bağlayıcı nitelik taşır. Bu bakımdan Müslümanlar onun kendilerinden istediği nitelikte insan olmak isterler. Bu da doğal olarak onun içeriği ile ilişkiye girmeyi zorunlu kılar.¹⁵

Kur'ân'ın bizden istediği "Oku", "Düşün", "Anla", "Yaşa" buyruğu bu bakımdan önemlidir. Makalede başarmak istenilen şey; birey ve kurumları, Kur'ânî ilkeler çerçevesinde, ahlâkî ve hukukî alana ilişkin referans âyet kümelerine yönlendirmektir. Böylece birey amelî ahlâk alanında şuurla ederken devlet kurumları da ahlâk ve hukuk kuralları çerçevesinde hareket edebilecektir. Bununla yüzyıllardır filozoflar ve siyaset teorisyenleri tarafından tartışılan devletlerin bireyler gibi ahlâkî aktörler olup olamayacağı sorusuna açıklık getirilebilir. Birey ve kurumların belli etik standartlara tabi tutulduğu devlet davranışında adalet, insan hakları ve kamu yararı önemli değerler arasındadır. Draz ve İslam düşüncesinin bazı yorumları da dahil olmak üzere çeşitli felsefi gelenekler bu görüşü desteklemektedir.

Makalede Draz'ın "Kur'ân Ahlâk" isimli kitabının "Amelî Ahlâk" bölümündeki "Devlet Ahlâk" ile ilgili yer verdiği âyetler ve konu başlıkları referans alınmıştır.¹⁶ Başlıklar konumuza uygun gelen ve Albayrak'ın vurguladığı insan-insan münasebetinde var olan ahlâk ve hukuk alanındaki kurallar (emirler, yasaklar ve öğütler) çerçevesinde yeniden düzenlenmiştir. Bu durum, Draz'ın amelî ahlâkın alanı olarak devlet ahlâkına ilişkin tasnif ettiği âyet kümeleriyle, Albayrak'ın insan-insan münasebetini ahlâk ve hukuk alanlarında incelediği insan merkezli bir değerlendirmenin sentezidir. Klasik ahlâk kitaplarında ise bu münasebet genellikle, bir toplumdaki devlet yönetimi, yöneten ve yönetilen ilişkileri, yöneticide bulunması gereken özellikler, halkın devlete karşı vazifeleri vb. başlıklar şeklinde işlenmiştir.¹⁷

Draz'ın yaptığı tasnifte yer alan başlıklar altında zikrettiği âyetler kendi tevil anlayışını yansıtmaktadır. Bu hususa bilhassa dikkat edilmelidir. Bu bakımdan başlıkla zikredilen âyetin muhtevası arasında ahlâkî bağlantıyı kurmak her okuyucu için mutlak olmayabilir. Bu doğal bir durum olarak görülmelidir.¹⁸

¹² Bk. Fârâbî, Ebû Nasr Muhammed, *Kitâbu ârâi ehli'l-medîneti'l-fâzıla*, ed. Nasrî Nâdir (Beyrût, 1986), 117.

¹³ "GRIC (Groupe de Recherche Islamo- Chretien = İslâm Hristiyan Araştırmaları Topluluğu) İslamochristiana Devlet-Din (Etat et Religion)", çev. M.Sait Hatipoğlu, *İslâmî Araştırmalar* 3/3 (1989), 105.

¹⁴ Mualla Selçuk vd., *Kur'ân ve Birey* (Ankara: Turhan Kitabevi, 2010), 159.

¹⁵ Selçuk vd., *Kur'ân ve Birey*, 152.

¹⁶ M.Abdullah Draz, *Kur'ân Ahlâk*, çev. Emrullah Yüksel - Ünver Günay (İstanbul: İz Yayıncılık, 2009).; Hasan Hüseyin Adaloğlu, "Siyâsetnâme", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/304."Siyâsetnâmelerde devlet yönetiminin temel ilkeleri, devlet başkanında bulunması gereken başlıca özellikler, yönetimde dikkat edilmesi veya kaçınılması gereken hususlar, devlet görevlilerinin tayin ve denetimleri, beytülmal idaresi, devletlerarası ilişkilerde uyulması gereken kurallar, hükümdarın Allah'a ve halka karşı sorumlulukları, devletin ayakta kalmasının temel şartları gibi konular üzerinde durulur."

¹⁷ Benzer çalışmalar için bk. Hasan Hüseyin Adaloğlu, "Siyâsetnâmelerde Din Devlet İlişkisi", *Selçuk Üniversitesi Tarihî Araştırmaları Dergisi* 43 (2018), 313-324.; Osman Zahid Çifçi - Hüsameddin Erdem, "İslâm Siyaset Tarihinde Din ve Devlet İlişkisi", *İstem* 22 (2013), 117-129.; Ahmet Selim Kadioğlu, "Türk-İslâm Sentezlerinde Hukuk, Ahlak ve Din İlişkisi", *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi-International Journal of Society Researches* 17/34 (2021), 1549-1569.; Avnullah Enes Ateş, "Kur'ân'da Birlikte Yaşama Ahlâk", *Edebali İslâmiyat Dergisi* 1/1 (2017), 73-89.; Ersan Ersoy, "Devlet Ahlakı veya Ahlaklı Devlet", *Sosyolojca* 9 (2015), 97-118.; Zeliha Seçkin, "Devlet Yönetiminde Kınalızâde'nin Ahlak Anlayışı", *1. Türk İslâm Siyasi Düşüncesi Kongresi Bildiriler Kitabı* (Aksaray, 2015), 91-101.; Ahmet İşler, "Nurettin Topçu'nun Devlet Anlayışı: Milli Devlet", *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi* 9/29 (2021), 151-164.

¹⁸ Hasan Rıza Özdemir, *Kur'ân'da Birey ve Karakter Eğitimi* (İstanbul: Şule Yayınları, 2021), 24.

Tefsir ilminin yapısı gereği çalışmamızda genel olarak açıklayıcı ve betimleyici yöntem takip edilmiştir.

A-AHLÂK

Ahlâk tüm parametreleriyle ortaya konulmuş, bireyin yapıp etmelerini düzenleyen öğretiler ilkeler ve kurallar bütünüdür. Her birey toplumsal kültürel ve tarihi geçmişe sahiptir. Birey, toplumsal kültürel tarihsel ortamda çeşitli değerler ve normlardan oluşan ortak yaşam alanlarına dahildir. Bu alanlarda; bireyler arası, bireyler ile gruplar arası ilişkiler, ahlâkî ve hukukî kurallar çerçevesinde gerçekleşir. Bireyin eylemlerini yaşama biçimlerini belirleyen asıl etken ahlâktır. Hukuk, örfler, gelenekler ve töreler bireyin davranış ve eylemlerini düzenleyen tali unsurlardır.¹⁹

Ahlâk insanların iç dünyalarıyla doğrudan ilgilidir. İnsanı yöneten değerler içinde ahlâkî olanları vardır. Ahlâk, insan ilişkilerindeki “iyi/kötü” ya da “doğru/yanlış” olarak adlandırılan değer yargılarını ifade eder. Temel ahlâkî ilkeler, vahiyden önce akıl ile tespit edilmektedir. Yani aklen sabit olan temel ahlâkî ilkeler ile vahiyde bildirilenler arasında tam bir uyum vardır.²⁰

1. Bireyde İnsan-İnsan İlişkilerini Yöneten Ahlâki Değerler²¹

İnsan diğer canlılara benzemeyen özel bir varlıktır. İnsan dünyaya yüksek değerlere sahip olarak gelir. Bunlar keşfedilmiş değerlerdir: Sevgi, inanmak, sözde ve eylemde doğruluk, çalışkanlık, masumluk, dürüstlük, insafılık, dostluk, vefa, güven, saygı, iyilikseverlik, vb. İnsanlar yüksek ahlâkî değerlerin hakim olduğu toplumlarda bu değerler sayesinde diğer tüm varlıklarla birlikte huzur içinde yaşarlar. İnsanlar yüksek değerler için tartışma kavgaya etme hesaplaşma gibi olumsuz tavırlardan uzaktırlar. Bu yüksek değerler ve onlara dayanan filler her toplumda ve her çağda aynıdır değişmez.²²

1.1. Evrensel Barışa Önem Verir

İslâm barış dinidir. Kur’ân’ın insanlığa sunduğu adalet, güven, eşitlik, özgürlük gibi temel ilke ve değerlerin yaşanması ve İslâm’ın öngördüğü erdemli toplumun oluşması ancak barış ortamında mümkündür.²³ İnsan yapıp-etmelerini yöneten değerler üç gruba ayrılır. İlgili âyet şöyledir:

“Şurası bir gerçek ki size içinizden²⁴ bir elçi geldi. Sizin sıkıntıya düşmeniz, ona ağır gelir.²⁵ O, üstünüze titrer. Müminlere karşı pek şefkatli ve pek merhametlidir.”²⁶

Âyetlerde ifade edilen sıfatlar Allah’ın Peygamberine aittir. Müslüman yöneticiler de bu sıfatlara, ahlâka ve duyguya sahip olmaları konusunda teşvik edilmektedir. Bu sıfatlar, aynı zamanda, yöneticilerin samimiyet, ahlâk ve liyakat bakımından bir ölçü ve delilidir.²⁷ Devlet

¹⁹ Ali Osman Gündoğan, “Etik ya da Ahlâk Felsefesi”, *Etik ve Etik Sorunlar*, ed. Celal Türer (Ankara: Nobel Akademik Eğitim Danışmanlık, 2019), 8.

²⁰ Recep Kılıç, *Ahlâkın Dini Temeli* (Ankara: DİB Yayınları, 2012), 122.

²¹ Bk. Hasan Rıza Özdemir, “Kur’ân-Fıtrat İlişkisi ve İnsanı Yöneten Değerler”, *Dini Araştırmalar* 25/62 (Haziran 2022), 221-244.

²² Ahmet Nedim Serinsu, *Kur’ân Nedir?* (İstanbul: Şule Yayınları, 2016), 43-45.

²³ Bk. Mukadder Arif Yüksel, “Kur’ân’da Ulusal ve Evrensel Barışın İlkeleri”, *Universal Journal of Theology* 4/1 (Eylül 2019), 20.

²⁴ Bk. el-Bakara 2/151.; Âl-i İmrân 3/164; el-Cuma 62/2.

²⁵ Bk. el-Kehf 18/6.

²⁶ et-Tevbe 9/128.; Bk. Âl-i İmrân 3/159; 48/29.

²⁷ Muhammed İzzet Derveze, *et-Tefsîru'l-hadîs* (Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-'Arabiyye, 1383), 12/252.

ahlâkı bunu gerektirir. Savaş insan doğasının ve inancın bozulması olarak değerlendirilmiştir. Oysa İslâm insanlığın evrensel barışa ulaşması amacıyla²⁸

1.2. Kurtuluş Akidesini Öğütler

Kur'an'ı Kerim insanın anlam arayışı ile fitratın gereksinimlerine ve sürekli değişen davranışlarına yönelik bir öğüt, bir uyarı ve davet olmuştur.²⁹ İlgili âyet şöyledir:

*"Sen Rabbinin yoluna, hikmetle ve güzel öğütle çağır. Onlarla en güzel şekilde mücadele et. Senin Rabbin, yolundan sapanları iyi bilir, doğru yolda olanları da iyi bilir."*³⁰

Âyette Allah'ın, Peygamberine, insanları kendi yoluna davet ederken, en güzel yöntemi kullanarak, insanlarla mücadelede³¹ en güzel üslubu seçip, Allah'a tevekkül etmek olduğu belirtilmektedir. Kimin doğru yolda olduğunu kimin de doğru yoldan saptığını, ancak Allah Teâlâ bilir. Aslında tartışmaya girmeye gerek yoktur. Doğru bir üslup ile açıklamak yeterlidir. Bu yöntemle hak ve iyilik prensiplerine, çağırın her davetçi başarıya ulaşabilecektir. Aksi bir davranış ve tutumun davetçiyi başarılı, sağlıklı sonuçlara götürmesi mümkün değildir.³²

*"Yanlış davranış içinde olanları hariç³³ ehl-i kitapla /kitaplarında uzman kişilerle en güzel yöntemle mücadele edin.³⁴ Onlara deyin ki: "Bize indirilene de size indirilene de inandık. Bizim ilahımızla sizin ilahınız birdir. Biz ona teslim olmuş kimseleriz."*³⁵

Ayette yanlış davranış içinde olanlar hariç ehl-i kitap ile iletişimde güzel bir tavır benimsemek tüm Müslümanlara emredilmektedir. Çünkü ehl-i kitap ile Müslümanlar aynı kaynaktan gelen iman esaslarını tasdik edip inanmaktadırlar. Her iki grupta tek ve ortaksız İlahı teslim olmuşlardır.³⁶

1.3. Kin Tutmaz

Allah müminlerin haktan yana olmalarını istemektedir. Yüce Allah sonsuz merhamet sahibidir. İnsanlara karşı hoşgörülü olmak onlara yumuşak davranmak, kaba ve katı yürekli olmamak, onları affetmek, istişare etmek ve sonunda Allah'a tevekkül etmek Müminlerin sevgi, şefkat ve merhametli olmalarının tezahürüdür. Ayrıca toplumsal problemleri çözmede bu şefkat kodlarını kullanmak insani değerlerin diri tutulmasında önemlidir. İlgili âyet şöyledir:

*"Siz, (müşriklerin) Allah ile aralarına koyarak yardıma çağırdıkları hakkında çirkin sözler söylemeyin ki onlar da taşkınlık edip bilgisizce Allah hakkında çirkin sözler söylemesinler. Her toplumun yaptığını kendilerine işte böyle süslü gösterdik. Sonra dönüp gelecekleri yer Rablerinin huzurudur. O, onlara bütün yaptıklarını bildirecektir."*³⁷

²⁸ Özgür Aktaş - Mustafa Safran, "Evrensel Bir Değer Olarak Barış ve Barış Eğitiminin Tarihçesi", *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi* 172/172 (Şubat 2013), 135.

²⁹ Bk. Özdemir, "Kur'an-Fıtrat İlişkisi ve İnsanı Yöneten Değerler", 242.

³⁰ en-Nahl 16/125.

³¹ Bk. Yusuf Şevki Yavuz, "Cedel", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/208. Meşhur olan veya doğruluğu herkes tarafından kabul edilen önermelere dayanan kıyas; tartışmada rakibi susturma yöntemi anlamında kullanılan mantık, felsefe ve kelam terimi.

³² Derveze, *et- Tefsîru'l-hadîs*, 7/22.

³³ Bk. Mümtetine 60/9.

³⁴ Bk. Âl-i İmran 3/64; Nahl 16/125.

³⁵ el-Ankebût 29/46.; Bk. el-Bakara 2/135.; Âl-i İmrân 3/84; el-Mâide 5/59.

³⁶ Derveze, *et- Tefsîru'l-hadîs*, 7/22.

³⁷ el-En'âm 6/108.

Âyetin konumuza uygun gelen açıklamasına göre: “Yanlış yolda olanları eleştirmek, neyin doğru neyin yanlış olduğunu ortaya koymak zorunlu olmakla birlikte; bunu hakaret, sövüp sayma gibi İslâm ahlâkının hilim, edep ve nezaket kurallarıyla bağdaştırılması mümkün olmayan bir üslûpla yapmak câiz değildir.”³⁸

1.4. İyi Komşuluk Yapar, Adaletli Olur ve İyilikte Bulunur

Sosyal bir yapı içerisinde insanın ilk muhatabı olan kendi ailesidir. Ancak insanların bir arada yaşama zorunluluğu onu birçok yönü ile öteki olan kimselerle ilişki kurmaya iter. Bu ilişkinin sağlıklı olabilmesi için sağlam evrensel temellere dayanması gerekir. Bu durum devletler için de geçerlidir. İlgili âyet şöyledir:

*“Allah, din konusunda sizinle savaşmamış ve sizi yurdunuzdan çıkarmamış kimselere karşı erdemli ve hakka uygun davranmanızı yasaklamaz. Allah hakka uygun davrananları sever.”*³⁹

Âyet Müslüman toplum ile kâfirler arasındaki ilişkileri düzenler. Toplamlar arası huzura engel olan temel nokta inkâr değil saldırganlık ve hak ihlalidir. Değişik inanç grupları arasında karşılıklı nezaket, merhamet, iyilik, güzellik ve adalete dayalı bir muamele ile ilişki mümkündür. Allah, başkalarına karşı adaletli ve ölçülü davrananları sever.⁴⁰

Ayrıca âyette devletlerarası ilişkilerde barışın korunmasının esas olduğu vurgulanmaktadır. Dostane ilişkilerin icrasında karşılıklı iyi niyet, adalet ve hakkaniyet ilkelerinin temel alınması ve bu yönde düzenlemeler yapılması icap eder. Kur’ân’ın konuyla ilgili ortaya koyduğu esaslar evrensel ilke ve kurallardır.⁴¹

Husumet Halinde

1.5. Hemen Silaha Sarılmaz

Şahsiyet sahibi müminler husumet halinde dahi kendilerine karşı yapılan haksızlıklara ilişkin kin duygusuyla hareket edip haddi aşma günahını işlemez, bundan kaçınırlar. İlgili âyet şöyledir:

*“...Mescid-i Haram’a girmenizi engellediler diye bir topluluğa olan nefretiniz, sizi aşırılığa sürüklemesin. Erdemli olma ve takva /yanlışlardan korunma konusunda birbirinizle yardımlaşın ama günah ve taşkınlık konusunda yardımlaşmayın. Allah’a karşı yanlış yapmaktan sakının. Allah’ın cezalandırması çetindir.”*⁴²

Âyette “intikam duygularının insan haklarına tecavüze sebep olmaması gerektiği bildirilmiş; müminlerin iyilik ve takvâda birbirlerine yardım etmeleri; günah, intikam, düşmanlık, insan haklarını çiğnemek üzere birbirlerine yardım etmemeleri ve Allah’a karşı saygılı olmaları emredilmiştir. Aksi durumda müminlerin uğrayacakları azabın şiddetli olacağı haber verilmiştir. Yardımlaşma ve dayanışma hayatın doğasında var olan olağan bir durumdur. Bu yardımlaşma hukuk ve ahlâk kurallarına, insanlığın ortak değerlerine aykırı olmamalıdır.”⁴³

³⁸ Karaman vd., *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 2/453.

³⁹ el-Mümteherine 60/8.

⁴⁰ Derveze, *et- Tefsîru'l-hadîs*, 9/273-274.; Mustafa İslamoğlu, *Nüzûl Sırasına Göre Hayat Kitabı Kur’ân Gerekçeli Meâl-Tefsir* (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2014), 879.

⁴¹ Karaman vd., *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 5/314.

⁴² el-Mâide 5/2.

⁴³ Karaman vd., *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 2/208.

1.6. Savunmasız Zayıflara Yardımda Bulunur

Savaşta savunmasız masum kimselere iyi muamele gösterilmelidir. İslâm bir masumu öldürmeyi bütün insanlığı öldürmek gibi kabul eder. İlgili âyet şöyledir:

*"Size ne oluyor ki, Allah yolunda savaşmıyorsunuz! Halbuki ezilen erkekler, kadınlar ve çocuklar şöyle yalvarıp durmaktalar: "Rabbimiz! Halkı yanlışlar içinde olan bu ülkeden bizi çıkar, bize katından bir dost gönder, bize katından bir yardımcı gönder. İnanıp güvenenler Allah'ın yolunda savaşsınlar, kâfirlik edenler /âyetleri görmezlikte direnenler ise tağutların yolunda savaşsınlar. Siz, şeytanın dostlarıyla savaşın. Şeytanın kurduğu oyun zayıftır."*⁴⁴

Savaş insanlık tarihi ile yaşıttır. Peki Kur'ân hangi şartlar altında savaşa izin verir? Âyetlerde, İslâm'ın, ancak zulmü, din yüzünden baskıyı ve haksız saldırıyı ortadan kaldırmak için buna izin verdiği görülmektedir. Zikredilen âyetler savaşın iki önemli amacını ortaya koymaktadır: Allah rızâsını elde etmek ve zulmü engelleyip adaleti sağlamak. 'Allah rızâsı için savaşmak' adalet, hukuk ve hakkaniyet uğrunda savaşmaktır."⁴⁵

İsrail'in Gazze'de yaşayan masum sivilleri hedef alıp tehdit ettiği haberlerine üzülerken şahit olmaktayız. TRT Haber'in bildirdiğine göre İsrail'in saldırılarından kaçan binlerce Filistinli, Gazze Şeridi'nin Han Yunus kentindeki Nasır Hastanesi ve avlusuna sığındı.⁴⁶

1.7. Sadece Savaşanlarla Savaşır

Davranış ve eylemlerinde Allah'a itaati merkeze alan Mümin birey ahlâkî gayretle ödev ve yükümlülüklerini yerine getirir. İlgili âyet şöyledir:

*"Size savaş açanlarla Allah yolunda savaşın ve haksız yere saldırı yapmayın. Allah, haksız yere saldırı yapanları sevmez."*⁴⁷

Yüce Allah bu ve birçok âyette Müslümanlara savaş açanlarla savaşmayı farz kılmıştır. Bu âyet, savaş meydanlarında düşmanların öldürülmesinin "haklı bir sebebe dayanan adam öldürme" olduğunu göstermektedir. İslâm'da esas olan insanlara Allah'ın âyetlerini ulaştırmaktır.⁴⁸

Allah Teâlâ bu konuda şöyle buyurmaktadır: *"Allah, din uğrunda sizinle savaşmayan ve sizi yurdunuzdan çıkarmayan kimselere iyilik yapmanızı ve onlara karşı adil davranmanızı yasak kılmaz; doğrusu Allah adil olanları sever. Allah, ancak sizinle din uğrunda savaşanları, sizi yurtlarınızdan çıkaranları ve çıkarılmanıza yardım edenleri dost edinmenizi yasak eder; kim onları dost edinirse, işte onlar zalimdir."*⁴⁹

Önceki başlıkta Gazze'de yaşayan masum insanların korunmak için hastanelere sığındıkları haberi zikredilmişti. Bugün ise hastaneye sığınanların bombalanarak yaklaşıp

⁴⁴ en-Nisâ 4/75-76.

⁴⁵ Karaman vd., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 2/96.

⁴⁶ TRT HABER, "İsrail'in Gazze'ye saldırılarından kaçan Filistinliler hastanelere sığınmaya devam ediyor", <https://www.trthaber.com/> (17 Ekim 2023) Evlerini terk ederek Nasır Hastanesi'ne sığınan ve bazıları da yaralı olan binlerce Filistinli, hastane avlusunda yerlere serdikleri yataklarda geceyi geçiriyor. Filistinlilerden Abdurrahim Musa, çok zor şartlarda yaşadıklarını, su içmek ya da lavaboya gitmek hatta pansuman yaptırmak için bile sıra beklediklerini ve yiyecek bulamadıklarını dile getirdi. Han Yunus'un doğusunda yaşayan Leyla Ebu Neca da akrabalarıyla hastaneye sığınanlar arasında yer aldı. Su bulamadıklarını ve hayırseverlerin yaptığı gıda yardımlarıyla geçindiklerini kaydeden Ebu Neca, bunun çok kötü bir duygu olduğunu ifade etti.

⁴⁷ el-Bakara 2/190.

⁴⁸ "Süleymaniye Vakfı Din ve Fıtrat Araştırmaları Merkezi", *Süleymaniye Vakfı Meali* (15 Ekim 2023).;

⁴⁹ Mümtehe 60/8-9.

masum beş yüz kişinin öldürüldüğü haberleri geldi. Haber şöyle: Gazze'deki Sağlık Bakanlığı: İsrail'in Gazze Şeridi'ndeki hastaneye saldırısında en az 500 kişi hayatını kaybetti.⁵⁰

1.8. Sabır Gösterir

Azim, çaba, gayret, sebat ve sabır sonucu başarı elde edilir. Özellikle savaş durumunda zafere ulaşmak için sabretmek gerekir. Savaşta düşmana karşı yekvücut olup karşılığını yalnızca Allah'tan umarak sabır göstermek imandandır. İlgili âyet kümesi şöyledir:

*"Ey inanıp güvenenler, bir birlikle karşı karşıya gelince sıkı durun ve Allah'ı (onun sözlerini) hep aklınızda tutun ki hedefinize ulaşasınız. Allah'a ve resulüne /elçisinin getirdiğine gönülden boyun eğin. Birbirinizle çekişmeyin yoksa dağılırsınız ve gücünüz gider. Siz sabırlı olun /duruşunuzu bozmayın. Allah sabredenlerle beraberdir."*⁵¹

*"Ey Müminler! İnkâr edenlerle savaşta karşı karşıya gelince onlara arkanızı dönüp kaçmayın."*⁵²

*"Gevşemeyin ve üzülmeyin! Eğer inanıp güveniyorsanız üstün olanlar sizlersiniz."*⁵³

Güzel iş müminin doğru zamanda doğru yerde, doğru olan eylemi yapmasıdır. Güzel iş, insanın insanlarla, diğer varlıklarla ve doğrudan Allah'la ilişkisinde söz konusu olan ve sonuç itibarıyla kulun Allah katındaki yerini belirleyen eylemdir.⁵⁴ İman edip dünya ve ahiret için faydalı işler yapanlar toplumun en hayırlı kimseleridir.⁵⁵

1.9. Ölümünden Korkmaz

Korkunun ecele faydası yoktur. Ölüm korkusunu yenmek kolay değildir. İnsan ölüm karşısında acizdir. Kaderle ilgili kavramlardan biri olan ecel ömrün sona ermesidir. İnsanı değerli kılan şey onun emaneti yüklenmiş olmasıdır. İlgili âyet şöyledir:

*"Allah yolunda öldürülenleri sakın ölü sanma! Onlar, diridirler; Rableri katında bütün ihtiyaçları karşılanır."*⁵⁶

Âyetin konumuza uygun gelen tefsiri şöyledir: "Genellikle müfessirler bu tür âyetleri ruhun ölümsüzlüğü inancıyla açıklamışlardır. Onlara göre ölüm olayı, ruhun bedenden ayrılmasından ibarettir. Ölen ruh değil bedendir. Ölümünden sonra iyilerin ruhları âhiretteki güzel makamlarını görerek onunla mutlu olurlar; kötülerin ruhları da cehennemdeki yerlerini görerek bundan elem duyarlar. Şehitler ise sadece yüksek makamlarını görmekle kalmaz, Allah nezdinde dünyalılara verilenden daha güzel ve daha büyük nimetlere mazhar olurlar."⁵⁷

*"Ey inanıp/ güvenenler, kâfirler /âyetleri görmezlikte direnenler gibi olmayın! Onlar, yolculuğa çıkan veya savaşa giden kardeşleri için 'Yanımızda olsalardı ne ölür ne de öldürülürlerdi.' derler. Bu, Allah'ın yüreklerinde acı oluşturma içindir. Canı veren de alan da Allah'tır. Allah yaptığınız her şeyi görür."*⁵⁸

⁵⁰ TRT HABER, "İsrail Gazze'deki hastaneyi vurdu: En az 500 kişi öldü", <https://www.trthaber.com/> (17 Ekim 2023). ;ALJAZEERA, "Israel-Hamas war live: Gaza hospital attacked with thousands taking shelter", <https://www.aljazeera.com/> (17 Ekim 2023).

⁵¹ el-Enfâl 8/45-46.

⁵² el-Enfâl 8/15.

⁵³ Âl-i İmrân 3/139.

⁵⁴ Bk. Halis Albayrak, *Kur'ân'da İnsan Gayb İlişkisi* (İstanbul: Şule Yayınları, 1993), 278.

⁵⁵ Bk. el-Ankebût 29/9.

⁵⁶ Âl-i İmrân 3/169.

⁵⁷ Karaman vd., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 1/713.; Bilgi için bk. el-Bakara 2/154.

⁵⁸ Âl-i İmrân 3/156.

Kur'ân'da insanın yaratılış itibariyle, karşılaştığı engelleri aşabilecek kabiliyette olduğu ifade edilmektedir. İnsan faydalı iş yapacağı zaman başta kendi nefsi ve şeytanın engellemesi ile karşılaşır.⁵⁹ Bu durum Beled suresinde açıklanmıştır. Surede müminlerden salih amel işleme konusunda azim ve kararlılık göstermeleri istenmektedir.⁶⁰ Ayrıca doğru istikamet üzere bulunmaya gayret eden kimselere yüce Allah'ın rehberlik edeceği bildirilmektedir.⁶¹

1.10. Teslim Olmaz

Kur'ân'a göre savaş; temel insan haklarının korunması, zulüm ve haksızlıkların önüne geçilmesi, kendi ırz, namus, can ve mala tasalluta engel olma veya elde edilecek bir fayda için ya da yeryüzünde Allah sözünü yüceltmek ve Allah inancını yaymak için olması gerekmektedir.⁶² İlgili âyet şöyledir:

*"Öyleyse gevşemeyin, barış /uzlaşma çağrısı yapmayın!"⁶³ Üstün olan sizsiniz! Allah sizinle beraberdir. O sizi, işlerinizde asla yalnız bırakmaz."*⁶⁴

Yeryüzünün herhangi bir yerinde bir zulüm, bir fitne varsa Müslüman'ın vazifesi onu ortadan kaldırmaktır. Bu ideali gerçekleştirmek ve insanları özgürleştirmek için mücadeleyi bırakmamak gerekir.⁶⁵ Her birey kendi sahip olduğu imkânlar dahilinde azimle faydalı işler yapmaya çalışmalıdır.

1.11. Barışı Savunur

Adil bir barışın kaybedeni olmaz. Sulh'un⁶⁶ zıddı yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaktır. Mümin birey daima yolsuzluğun karşısında, doğrunun yanında olmalıdır. İlgili âyetler şöyledir: *"Savaşı bırakırlarsa (onlara ilişmeyin)."*⁶⁷

*"Şüphesiz Allah, çok bağışlayan ve ikramı bol olanıdır. Sizinle savaşanlarla savaşın ki fitne (savaş ateşi) yok olsun ve Allah'ın dini /koyduğu düzen hâkim olsun. Savaşmayı bırakırlarsa yanlışı yapanlardan başkasına düşmanlık yapılmaz."*⁶⁸

Zikredilen âyetlerin konumuza uygun gelen tefsiri şöyledir: "Kendilerini geri çekmiş kimselerin kâfir olup olmadığına bakılmaksızın artık kendilerine karşı savaşılmayacak, onlara karışılmayacaktır. Asıl hedef Allah'ın doğru dinini insanlara ulaştırmak olup, bu hedefin önüne fetih ya da hazineyi zenginleştirmek gibi menfaatler geçirilemez. Mekkeliler Peygamberimiz ve Müslümanları Mekke'den çıkarmışlardır. Bunun cezası kendilerinin oradan çıkarılmasıdır. *"Allah yolunda sizinle savaşanlarla savaşın"*⁶⁹ âyeti ışığında Müslümanları yurtlarından çıkartan Mekke'nin tümüyle değil sadece savaşanlarla savaşmıştır. Nitekim suçu kim işlerse dengi cezayı hak eden de ancak kendisidir.

⁵⁹ Fahrüddin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1420), 31/69.

⁶⁰ Bk. el-Beled 90/11-12.

⁶¹ Bk. Muhammed 47/17.

⁶² Mehmet Şimşir, "Avrupalı Bir Müslüman Olarak İbn Hazm'ın Savaş ve Barış Anlayışı", *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi* 18/30 (2016), 102.; Bk. Bakara 2/190.

⁶³ Bk. "Süleymaniye Vakfı Din ve Fitrat Araştırmaları Merkezi" (15 Ekim 2023) Savaş, düşmanın saldırısını engellemek için yapılır (Bakara 2/190) Saldıran tarafa barış teklifi yapılamaz. Ancak düşman taraf savaştan vazgeçer de barış teklifi yaparsa teklifleri kabul edilir (Enfal 8/61).

⁶⁴ Muhammed 47/35.

⁶⁵ Geniş bilgi için bk. Ahmet Akıncı, *İslâm Hukukuna Göre Savaşta Uyulacak Kurallar* (Uludağ, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2007).

⁶⁶ Ebü'l-Fadl Cemâlüddin İbn Mânzûr, *Lisânü'l-Arab* (Beyrût: Dâru Sâdir, ts.), "slh", 2/516.

⁶⁷ Bk. el-Enfâl 8/61-62.

⁶⁸ el-Bakara 2 /192-193.

⁶⁹ el-Bakara 2/190.

Peygamberimizin “Kim ki Ebu Süfyan’ın evine sığınırsa güvendedir. Kim ki evlerinden dışarı çıkmazsa güvendedir. Kim ki Kâbe’ye sığınırsa güvendedir” demesi Bakara 190. âyetin hükmünü göstermektedir. Kim saldırmayıp kendisini korumaya çalışırsa artık bir Müslümanın ona karşı saldırması söz konusu olamaz. Fakat hücum eden, suçlu hale düştükten sonra artık dengi cezasını yani karşı saldırıyı hak etmiş olacaktır. Böyle bir durumda Kâbe’nin yanında olmaları da bir engel teşkil etmeyecektir.”⁷⁰

Zikrolunan âyetler ve hadis barış ilkesini teyit etmektedir. Ayrıca Kur’ân ahlâkını insanlara ulaştırmada en iyi yol barıştan geçer. İlgili âyet şöyledir: “İyilikle kötülük bir olmaz; sen kötülüğü en güzel şekilde sav. Bir de bakarsın ki aranızda düşmanlık olan kişi sıcak bir dost gibi oluvermiş.”⁷¹

1.12. İnsani Kardeşlik

İnsan yaratılış itibarıyla sosyal bir varlıktır. Tek başına yaşayamaz. İnsan mutlaka diğer insanlarla dayanışma, yardımlaşma ve iletişim içinde olmak zorundadır. Bunu sağlayacak olan en güçlü bağ, kardeşlik bağıdır.⁷² İlgili âyet şöyledir:

“Ey insanlar! Sizi bir erkekle bir dişiden yarattık.⁷³ Birbirinizi tanıyasınız diye milletlere ve boylara ayırdık.⁷⁴ Allah katında en değerli olanınız, yanlış yapmaktan en çok sakınanınızdır.⁷⁵ Allah daima bilen, her şeyin iç yüzünden haberdar olandır.”⁷⁶

İnsanlığın atası Hz. Adem (a.s)’dır. Yaratılış yönüyle insanlar eşittirler bu yönüyle kimsenin kimseye üstünlüğü yoktur.⁷⁷ Kur’ân ahlâkı, bireyin toplumdaki eylemlerini belirler onun davranışlarını tüm toplumun yararına olacak şekilde kontrol ve teşvik eder.

2. Kurumlar Açısından İnsan-İnsan İlişkilerini Yöneten Ahlâkî Değerler

Kurumlar bir toplumun vazgeçilmez unsurlarıdır. Kurumlar fonksiyonlarını yerine getirebilmek için çok sayıda kişiye ihtiyaç duyarlar. Kurumlar beklenen rolleri ve davranışları yerine getirerek toplumun ihtiyaçlarını karşılarlar. Bununla birlikte “toplumsal kurumlar; toplumsal yaşamın oluşması, örgütlenme, istikrarlı bir düzenin kurulması, toplumsal bütünlük ve bir arada yaşayabilmenin imkân ve olanaklarını sağlama gibi önemli fonksiyonlar icra ederler. Bu nedenle toplumsal kurumları tanımlama ve değerlendirme, toplumu anlama çabasının vazgeçilmez bir yönünü oluşturmaktadır.”⁷⁸

2.1. Disiplini Tesis Etmek ve Uygulamak

Kur’ân, insanların topluca Allah’a, elçisine, elçisine indirdiği kitaba ve daha önce indirdiği kitaplara inanıp güvenmelerini⁷⁹; hatalarından dolayı tövbe etmelerini⁸⁰; namazı

⁷⁰ “Süleymaniye Vakfı Din ve Fıtrat Araştırmaları Merkezi” (15 Ekim 2023).

⁷¹ Fussilet 41/35.; Daha fazla bilgi için bk. Ahmet Yaman, “Sulh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/485-489.

⁷² Bk. Ramazan Şahan, “İslâm’ın Kardeşlik Anlayışı: Bir Vücutun Organları”, *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi* 1/1 (Mayıs 2015), 137.

⁷³ Bk. en-Nisâ 4/1.

⁷⁴ Bk. er-Rûm 30/22.

⁷⁵ Bk. el-İsrâ 17/70.

⁷⁶ el-Hucurât 49/13.

⁷⁷ Şahan, “İslâm’ın Kardeşlik Anlayışı: Bir Vücutun Organları”, 137.

⁷⁸ Fatih Açık, “Hicret Sonrası İlk İslam Medeniyetinin İnşa Sürecinde Toplumsal Kurumların Yapısı”, *Akademik Bakış: Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi* 52 (2015), 8.

⁷⁹ Bk. en-Nisâ 4/136.

⁸⁰ Bk. en-Nûr 24/31.

düzgün ve sürekli kılmalarını⁸¹; yılda bir ay oruç tutmalarını⁸²; zekat vermelerini⁸³; şartlarını taşıyanların Hacca gitmelerini⁸⁴ Allah'a bir kulluk görevi olarak yerine getirmelerini emretmektedir. Bu ibadetlerin her biri insan hayatını disipline eden, pedagojik, sosyolojik ve psikolojik yönleri olan önemli kodlardır. İlgili âyet şöyledir:

*"...Elçi size neyi verirse onu alın ve size neyi yasaklarsa ondan vazgeçin. Allah'a karşı yanlış yapmaktan sakının. Allah'ın cezalandırması çetindir."*⁸⁵

Derveze tefsirinde, âyetle Hz. Muhammed'in (s.a.v) emir ve yasaklarına, kavli ve fiili sünnetlerine itaat edilmesinin emredildiğini zikretmiştir.⁸⁶ İslâm devleti sosyal bir devlettir. Hz. Peygamber'in yaptığı taksim herkesi bağlar ve bu eylem belli bir disiplin içinde olmuştur. Bu konu şu âyet ile özetlenmiştir:

*"Onlar, yanlarındaki Tevrat ve İncil'de yazılı bulacakları ümmi nebi olan bu resule uyanlardır. O resul onların iyi şeyleri yapmalarını ister ve kötü şeylerden sakındırır. Onlara temiz şeyleri helal, pis şeyleri haram kılar. Onların ısrını /ağır yükünü ve üzerlerindeki prangaları kaldırır. Ona güvenen, onun değerini bilen, ona yardımcı olan ve onunla birlikte indirilen nûra (Kur'ân'a) uyanlar var ya işte umduklarına kavuşacak olanlar onlardır."*⁸⁷

2.2. İdeal Mefkûre Etrafında Birlik Olmak

İslâm inanç merkezli, bilinçli bir toplumda, mümin bireyler, insanlara iyiliği emreden ve onları kötülükten sakındıran kimselerdir. İlgili âyet şöyledir:

*"Allah'ın ipine /Kur'ân'a hep beraber sıkı sarılın, bölünüp parçalanmayın. Allah'ın üzerinizdeki nimetini aklınızdan çıkarmayın. Bir zamanlar düşmandınız; Allah, kalplerinizi birbirine ısındırdı da onun nimeti sayesinde kardeşler oldunuz. Bir ateş çukurunun kenarındaydınız, sizi oradan o kurtardı. Allah, âyetlerini böyle açıklar ki doğru yolu bulasınız."*⁸⁸

Âyetin konumuza uygun gelen tefsiri şöyledir: "İslâm dini inançta ve amelde birliğe büyük önem verir. Bunun içindir ki inanç alanında Allah'ın birliği ilkesini getirdiği gibi, ibadet alanında da hac ve namaz gibi insanları bir araya toplayarak Müslümanların birliğini sağlayacak prensipler koymuş, amelî tedbirler almıştır. Fert olarak veya bölünmüş gruplar halinde yaşayanların dinlerini ve milliyetlerini korumaları kolay değildir. Bunların sosyal, maddî ve mânevî baskılar karşısında dayanma güçleri az olduğundan daima din ve

⁸¹ Bk. Hûd 11/114.; el-Bakara 2/43,83.

⁸² Bk. el-Bakara 2/183.

⁸³ Bk. el-Bakara 2/43,83,110.

⁸⁴ Bk. Âl-i İmrân 3/96-97.

⁸⁵ en-Nahl 59/7.

⁸⁶ Bk. en-Nisâ 4/59.; Derveze, *et- Tefsîru'l-hadîs*, 8/214.

⁸⁷ el-A'râf 7/157.; Bk. "Süleymaniye Vakfı Din ve Fıtrat Araştırmaları Merkezi" (15 Ekim 2023) "Fıkıh geleneğinde bu âyete dayanılarak Muhammed aleyhisselâma haram koyma yetkisinin verildiği ve onun bu yetkiyle Kur'ân'da bulunmayan bazı haramlar koyduğu kabul edilir. Hâlbuki Allah'ın elçisinin iyiliği emredip kötülüğü yasaklaması, tayyibâtı (iyi ve temiz şeyleri) helal, habâisi (kötü ve pis şeyleri) haram kılması, insanların üzerlerindeki 'ısr'ı yani yeni gelecek resûle inanmak gibi ağır bir yükü kaldırıp zincirleri kırması, esasında Kur'ân'da var olanı bildirmesidir. Bu fiillerin Resûlullâh'a izafe edilmesi, onun resûl /elçi olması sebebiyledir. Allah'ın elçileri, Allah'ın kitabındaki emir ve yasakları, hiçbir ilave veya eksiltme yapmaksızın olduğu gibi tebliğ ederler. Pek çok âyetle Allah'ın, tayyibâtı helal, habâisi haram kıldığı bildirildiğine göre (el-Bakara 2/168.; el-Mâide 5/88.; en-Nahl 16/114-115.) aynı fiillerin Resûlullâh'a nispet edilmiş olması, onun, yalnızca kitapta yani Kur'ân'da bulunan hükümleri tebliğ etmesi anlamına gelir, ona kendiliğinden hüküm koyma yetkisi vermez. Bu sebeple Nebîmiz, Allah'ın helal kıldığı bir şeyi kendisine haram kıldığı için uyarılmıştı (et-Tahrîm 66/1). Bu, onun 'nebi' vasfıyla yaptığı kişisel bir tercihi idi. Eğer bir şeyi haram kılma yetkisi olsaydı böyle bir uyarı yapılmazdı."

⁸⁸ Âl-i İmrân 3/103.

milliyetlerini kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya bulunurlar. Bu tür baskılar peygamberleri bile zor durumlarda bırakmış, bu sebeple Allah'tan ve insanlardan yardım istemeye mecbur kalmışlardır.⁸⁹

İdeal etrafında birlik olmak parçalanıp bölünme riskini bertaraf eder. Kur'an ahlâkı insanı emanet ve hilafet bilinci çerçevesinde hareket etmeye çağırır ona ödev ve sorumluluklarını hatırlatır. Şu âyet temeli sağlam bir toplum ve şahsiyetli birey için güzel bir öğüttür: *"Başınıza gelen her şey, ellerinizle yaptığınıza karşılıktır. Allah, birçoğunu da affeder."*⁹⁰

2.3. Kamu İşlerinde Müşavere Etmek

Kur'an'ın özünde özgürlük, inanç hürriyeti, kanun önünde eşitlik, danışma vardır.⁹¹ İlgili âyet şöyledir:

*"Size verilmiş olan her şey, dünya hayatının menfaatleridir. Allah katındaki nimetler ise şu kişiler için hem daha hayırlı hem de kalıcıdır: İnanıp güvenen ve Rabbine dayanan kişiler için, büyük günahlardan ve fuhuş çeşitlerinden uzak duran, öfkelenedikleri zaman da bağışlayan kişiler için, Rablerinin çağrısına uyan, namazı özenle ve sürekli kılan, işlerini birbirlerine danışarak yürüten, kendilerine verdiğimiz rızıktan hayra harcayanlar için, ve kendilerine bir saldırı olduğunda birbirleriyle yardımlaşanlar için..."*⁹²

Kur'an bu âyetlerde bireyin hem Rabbine karşı vecibelerini yerine getirirken, hem de başkalarıyla ilişkilerini düzenlerken vazgeçemeyeceği bazı hayat düsturları vermektedir.

Şûra 42/38 de geçen şûra'nın, bu âyetin baştaki bölümlerinde yer alan Rabbe yönelme/iman ve namazın kılınmasıyla beraber zikredilmesi, şûra'nın önemine delil olmaktadır. Hz. Peygamber Uhud savaşı öncesi arkadaşlarıyla müşavere etmiş, kendisi içerde kalıp savunma yapma görüşünü benimsemesine rağmen, onlar savaşa çıkmayı benimsemişler ve sonuçta da savaş kaybedilmişti. Yüce Allah bu olaydan sonra müşavereyi emreden âyeti göndermiştir. Böylelikle başarısızlıkla neticelense de müşaverenin kalkmaması gerektiği ve her halükarda yapılması gerekli bir fiil olduğu anlatılmak istenmiştir. Böylece topluluğu ilgilendiren kolektif nitelikli işlerin kararların sadece kişiye bağlı olarak değil, hep birlikte alınmasının gerekliliği açıkça anlaşılarak bu konuda bir örfün oluşması hedeflenmiştir.⁹³

Öte yandan Rabbinin çağrısına uymak yani Allah ve resulünün bildirdiklerine, başka faktörlerin etkisiyle değil, içtenlikle bağlılık göstermek, kulluk görevini ihmal etmemenin somut göstergesi olarak namazı özenle kılmak, meselelerin çözülmesinde istişare yolunu izlemek, kendilerine verilen imkânları başkalarıyla paylaşmaktan sevinç duymak, haksız saldırılara karşı ortak tavır almak da iyi müminin vasıfları arasında sayılmıştır.⁹⁴

2.4. Düzeni Bozmak ve Yıkıcılıktan Kaçınmak

⁸⁹ Bk. el-Bakara 2/214.; Âl-i İmrân 3/52.; Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 1/643.

⁹⁰ eş-Şûrâ 42/30.

⁹¹ Atilla Yargıcı, "Kur'an'a Göre Şûrâ ve Demokrasi", *Dini Araştırmalar* 9/27 (Nisan 2007), 183.

⁹² eş-Şûrâ 42/36-39.

⁹³ Ali Sayı, "Kur'an'da Müşavere Kavramı Üzerine", *D.E.Ü İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8 (1994), 263-264.

⁹⁴ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 6/754.

İnsanlar iyi kulluğun değişmez ölçülerini Allah'ın elçilerinden öğrenmişlerdir.⁹⁵ İnsanın çevresiyle sağlıklı ilişkiler kurup fesattan korunması iyi bir kullukla mümkündür. İlgili âyet şöyledir:

*"Düzenin (Allah tarafından) sağlanmasından sonra yeryüzünde bozgunculuk yapmayın. Allah'a, korkarak ve (rahmetini) umarak dua edin. Allah'ın ikramı, güzel davranışlara yakındır."*⁹⁶

Âyetle, Allah arzı, yeryüzünü ıslah etmiş, düzene koymuşken, insanların orada fesat çıkarıp düzeni bozmaları yasaklanmakta; böylece insanın beşeri, sosyal yaşam alanı düzenlenmektedir.⁹⁷ Râzî âyeti özetle şöyle açıklar: Dünyadaki hiçbir düzenli şeyi bozmayın. Öldürme, yaralama, gasp ve hırsızlık gibi insana verilen zararlar; inkâr ve bid'atlarla dine verilen zararlar; zina, livata, zina iftirası gibi insan onuruna, namusuna ve aileye verilen zararlar; sarhoş edici şeylerle akla verilen zararlar düzeni bozan kötü fiil ve davranışlardır. İslâm'da insanlar için temel hak ve menfaatlerden; canın, malın, neslin, dinin ve aklın korunması esastır. Ayrıca "Yeryüzünde bozgunculuk yapmayın!" emri bütün bu hak ve menfaatlerle bunların kapsamına giren diğer şeylerin korunmasını öngörür. Râzî bu âyetle, bir bakıma, insanlara "Peygamberleri yalanlamaya, kitapları inkâr etmeye, yasalara karşı gelmeye kalkışmayın!" uyarısı yapıldığını ifade eder. Zira bu isyanlar dünyada, düzenin bozulmasına yol açar.⁹⁸

*"Eline yetki geçince yeryüzündeki düzeni bozmaya, kaynakları ve nesli yok etmeye çalışır. Allah tabii düzenin bozulmasını sevmez."*⁹⁹ Âyetin konumuza uygun gelen şu açıklaması önemlidir: "Eline yetki geçince cümlesi "hâkimiyeti ele alma" manasında yorumlandığında söz konusu âyetler ikiye bölünür ve aldatıcı siyasetçilere karşı uyarı anlamı da taşımaktadır. Gerçekten kendilerini barışçı, insancıl, haksever gibi yaldızlı niteliklerle takdim eden bazı münafıkların, işbaşına geldiklerinde ilk iş olarak insanların "ürünlerini" yani gelir kaynaklarını kurutmaya, "nesillerini" bozmaya kalkıştıkları sıkça görülmektedir."¹⁰⁰

2.5. Ahlâkî Alanı Uygulamak

Davranış ve eylemlerinde Allah'a itaati merkeze alan Mümin birey ahlâkî gayretle ödev ve yükümlülüklerini yerine getirir.¹⁰¹ İlgili âyet şöyledir:

*"Onlara, güven veya korku doğuracak bir haber geldiğinde onu yayarlar. Hâlbuki onu elçimize ve içlerinden o konuda yetkin kişilere götürselerdi, onların doğru hüküm çıkarabilenleri konuyu çözerdi. Allah'ın lütfu ve ikramı olmasaydı, pek azınız hariç, şeytana uyardınız."*¹⁰²

Ahlâk, kişinin karakter yapısı, eylemleri, bunlarla ilgili değerlendirmeleri ve davranışlarını düzenleyen genel kurallarla ilgilidir.¹⁰³

Ahlâkî bakımdan uygun olan eylemi Hucurât suresinin 6. ve 7. âyetleri net olarak şöyle açıklamaktadır: *"Ey inanıp güvenenler! Eğer bir fasık/ yoldan çıkmış biri¹⁰⁴, size bir haber*

⁹⁵ Bk. Özdemir, "Kur'ân-Fıtrat İlişkisi ve İnsanı Yöneten Değerler", 231.

⁹⁶ el-A'râf 7/56.

⁹⁷ Karaman vd., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 2/539.

⁹⁸ er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 14/283.

⁹⁹ el-Bakara 2/205.

¹⁰⁰ Karaman vd., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 1/321.

¹⁰¹ Bk. Özdemir, "Kur'ân-Fıtrat İlişkisi ve İnsanı Yöneten Değerler", 238.

¹⁰² en-Nisâ 4/83.

¹⁰³ Kılıç, *Ahlâkın Dini Temeli*, 2.

getirirse iyice araştırın.¹⁰⁵ Yoksa işin aslını bilmeden bir topluluğa sataşırırsınız da bundan dolayı yaptığınıza pişman olursunuz. Bilin ki Allah'ın resulü sizin içinizdedir. Eğer o, birçok konuda size uysaydı sıkıntıya düşerdim ama (düşmediniz; çünkü) Allah imanı size sevdirdi, onu kalplerinizin süsü yaptı, kâfirliği (âyetleri görmezlikten gelmeyi), fasıklığı (yoldan çıkmayı) ve isyanı (emirlerine karşı gelmeyi) ise size kötü gösterdi. İşte bu durumda olanlar, olgun kimselerdir.”

Kamuoyunu yanıltmak veya gerçeği gizlemek maksadıyla kasıtlı olarak yanlış bilgi yaymak ahlâkî değildir. Öyleyse her durumda ahlâkî olanı uygulamak için çaba sarfetmek mümin bireyin görev ve sorumluluğudur.

2.6. Düşmanla Suç Ortaklığı ve Birlikten Sakınmak

Düşmanla işbirliği yapılması ve suç ortaklığı yasaklanmıştır. Kur'ân'da bunun sebepleri ve önemli hususlar açıklanmaktadır. İlgili âyet şöyledir:

“Ey inanıp güvenenler! Benim de düşmanım, sizin de düşmanınız olanları veliler /yakın dostlar edinmeyin. Siz onlara karşı sevgi gösteriyorsunuz. Oysa onlar, size gelen gerçeği görmezlikten geldiler. Rabbiniz olan Allah'a inanıp güveniyorsunuz diye hem elçiye hem de sizi yurdunuzdan çıkarıyorlar. Eğer benim yolumda cihad etmek ve benim rızamı kazanmak için (Mekke'den) çıktıysanız bunu yapmayın. Hâlâ onlara içten içe sevgi besliyorsunuz. Hâlbuki ben, gizlediğinizi de açığa vurduğunuzu da biliyorum. Sizden kim bunu yaparsa doğru yoldan sapsın olur.”¹⁰⁶

Konumuza uygun gelen açıklama ve uyarı şudur: “Bir sahâbînin, Mekke'deki yakınlarının güvenliklerini sağlamak amacıyla Hz. Peygamber'in verdiği gizli bir bilgiyi Mekke müşriklerine sızdırmaya teşebbüs etmesi olayı ışığında, müminler değerler sıralamasına riâyet hususunda uyarılmakta, düşman tarafta kişinin en yakınları bulunsa bile onlarla, Allah'a ve resulüne iman ve bağlılık ilkesiyle bağdaşmayan, emanete hıyanet niteliği taşıyan ve Müslümanların güvenliğini ihlâl eden ilişkiler kurulamayacağı bildirilmektedir.”¹⁰⁷

Âyetten, müminlerin inkârcıları kendilerine dost ve yardımcı edinmemelerini, onlara herhangi bir fayda ve iyilik sağlayacak eylemden kaçınmalarının emredildiği açıkça anlaşılmaktadır. Ayrıca Bakara suresi 120. âyette de konuyla ilgili önemli açıklama yapılmıştır.

2.7. Tarafsızların Güvenliğine Dokunmamak

Dinimiz İslâm'ın korunmasını istediği beş temel unsur vardır: Bunlar akıl, mal din, nesil ve can güvenliğidir. Zarurat-ı hamse olarak da ifade edilen bu hususlar her insan için eşit derecede önemlidir. Ancak bunun tesisi diğer insanların haklarının ihlâl edilmediği hallerde mümkün olur. İlgili âyet şöyledir:

“Ancak sizinle antlaşması olan bir topluluğa sığınanlar ile sizinle savaşmayı veya kendi topluluklarıyla savaşmayı göze alamayarak size gelenler olursa durum değişir. Allah farklı

¹⁰⁴ Bk. “Fâsıklar; Allah'a verdikleri sözden sonra taahhütlerini bozanlar, Allah'ın kurulmasını emrettiği bağı koparan ve yeryüzünde bozgunculuk yapanlardır. Kaybedenler işte onlardır.” (el-Bakara 2/227.)

¹⁰⁵ Bk. “Hakkında bilgi sahibi olmadığın şeyin peşine k örü körüne takılma! Çünkü sen dinleme, görme (basiret) ve gönül özelliklerinden dolayı sorumlu tutulacaksın.” (el-İsrâ 17/36.)

¹⁰⁶ el-Mümtehine 60/1.

¹⁰⁷ Karaman vd., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 5/307.

tercihte bulunsaydı onları üzerinize salardı da sizinle savaşırlardı. Eğer sizden uzak durur, sizinle savaşmaz, size barış teklif ederlerse artık Allah, onlara dokunmanıza izin vermez.”¹⁰⁸

Müslümanlar tarih boyunca gayri Müslimlerle ilişkilerinde daima hakkı ve adaleti gözetmişlerdir. Dinimiz barış ve sevgi dinidir. Barışa kardeşliğe yardımlaşmaya ve uzlaşmaya önem verir.¹⁰⁹

B-HUKUK

Hukuk insanlar arası münasebetleri düzenler. Kur'ân'da insanların ahlâkî konulardaki zaafırları dikkate alınmış, onların aralarındaki ilişkileri düzenlemiş ve bazı konularda çeşitli hükümler koymuştur.¹¹⁰ “İnsanlar tek başına hayatlarını idame ettiremeyecek bir yaratılıştadır. İnsanlar tabii veya irâdî olarak bir araya gelip, küçük veya büyük çapta bir cemiyet kurulunca fiil ve hareketlerin, münasebet ve muamelelerin muayyen bir nizama bağlanması ve bir teşkilata dayanması lazım gelmektedir. Nizamsız ve teşkilatsız toplum devam edemez.”¹¹¹

“Kur'ân'da hukukî ifadelerin bulunması, onun bir hukuk kitabı veya bir anayasa gibi algılanmasını icap ettirmez. Allah, özellikle Medine Döneminde bir devlet teşkil edebilen İslâm toplumuna hukukî alanda da yol göstermiştir. Kur'ân'ın temel mevzularından birisi de insan-insan ilişkisi ile ilgilidir. Bu da ahlâk ve hukuk kuralları olarak karşımıza çıkmaktadır.”¹¹²

1. Bireyin İnsan-İnsan İlişkilerinde Uyması Gereken Hukukî İlkeler

1.1 Halkın Görüşüne Müracaat Etmek

Yöneten ve yönetilen ilişkilerinde halka danışma ilkesi önemli bir etkileşim aracıdır. Bu ilke etkin olarak kullanıldığında yönetime olan güven artar. Halka danışmak doğru ve geçerli kararlar almanın önemli bir uygulamasıdır. İlgili âyet şöyledir:

“Allah'ın ikramı sayesinde onlara nazik davrandın. Kaba ve katı yürekli olsaydın yanından dağılıp giderlerdi. Kusurlarına bakma; onların bağışlanmalarını dile. Her konuda görüşlerini al.”¹¹³

Allah Teâlâ, Hz. Peygamber'e arkadaşlarını en iyi şekilde yetiştirmesini emretmiştir. Sonraki nesiller için örnek olacak bir toplumun inşası iyi bir eğitimden geçmektedir. Bu sebeple, Hz. Peygamber onların şahsiyetlerine değer vermiş, yönetimde onlarla fikir alışverişinde bulunmuş, onlara çeşitli görevler vererek sorumluluk duygularının gelişmesini sağlamış, hatalarının bağışlanması ve günahlarının affı için Allah'a dua etmiştir. Böylece Müslümanların hem Hz. Peygamber'e hem de birbirlerine karşı sevgi ve saygıları daha da artmış birlik ve beraberlikleri sağlanmıştır.¹¹⁴

Hız. Muhammed (s.a.v) danışarak iş yapardı. İlgili âyette “İşleri aralarındaki danışma ile yürür”¹¹⁵ buyuran Allah Teâlâ Hz. Peygamber'den bir konuda karar verirken onu arkadaşlarına danışmasını, onlarla istişare etmesini, kararını verince de Allah'a tevekkül edip

¹⁰⁸ en-Nisâ 4/90.

¹⁰⁹ Bk. el-Hucurât 49/9-10.

¹¹⁰ Albayrak, *Tefsir Usûlü*, 78.

¹¹¹ Hayreddin Karaman, *İslâm Hukuk Tarihi* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2011), 22.

¹¹² Albayrak, *Tefsir Usûlü*, 78-79.

¹¹³ Âl-i İmrân 3/159.; “Süleymaniye Vakfı Din ve Fitrat Araştırmaları Merkezi” (15 Ekim 2023).

¹¹⁴ Karaman vd., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 1/701.

¹¹⁵ eş-Şûrâ 42/38.

uygulamasını istemiştir. Hz. Peygamber arkadaşlarına değer vermiş, onları yetiştirmiş, devlet yönetiminde onların görüşlerini ve tavsiyelerini almıştır. Hz. Peygamber ve dört halife gerek özel yaşantılarında gerekse toplumu ve yönetimi ilgilendiren konularda istişareye büyük önem vermişlerdir. “Hz. Peygamber vahiy dışındaki meselelerde özellikle savaş konularında sahâbe ile istişare eder, tartışır, sonra karar verirdi. Kararında kendi görüşüne aykırı da olsa çoğunluğun görüşünü ve doğru olanı kabul ederdi.”¹¹⁶ Yüce Allah Hz. Muhammed’i (s.a.v) içinde yaşadığı toplum ve biz müminlere en güzel örnek olarak göndermiştir.¹¹⁷

1.2. Baskı Yapmamak

Dinin tek sahibi Yüce Allah’tır. Her türlü tasarruf hakkı O’nundur. İnsana düşen yalnızca O’na kul olmaktır. Bu ise dinde sadece hüküm koyucunun O olduğunu kabul etmekle olur.¹¹⁸ İlgili âyet şöyledir:

“Dinde hiçbir zorlama olamaz¹¹⁹; doğrular ile yanlış kurgular birbirinden iyice ayrılmıştır. Kim tağutları¹²⁰ tanımaz da Allah’a inanıp güvenirse, kopması imkânsız en sağlam kulpa yapışmış olur. Her şeyi dinleyen ve bilen Allah’tır.”¹²¹

Âyetin konumuza uygun gelen tefsiri şöyledir: “Bu âyet kısa olmakla birlikte çok önemli olan inanç hürriyeti ve azgınlara karşı çıkma hususlarını açıklığa kavuşturmaktadır. Dinin özü imandır. İmanın temeli onu içten kabul etmek, yani kalp ile tasdiktir. Kalpteki tasdiki bir o kişi, bir de Allah bilir. Orası insanın en hür olduğu yerdir. Bu sebeple hiç kimse bir inancı kabule veya inkâra zorlanamaz. Zorla ibadet de olmaz. Âyette dikkat çeken bir husus da “dinde zorlama yapmayın” değil “dinde zorlama olmaz” ifadesidir. Zira baskı yapsanız da olmaz. Çünkü ibadet için niyet şarttır. Niyetin yeri de kalptir; kalpten yapılmayan niyet geçersizdir. Kimseye zorla niyet ettirilemeyeceğinden ibadet de yaptırılamaz. Allah Teâlâ şöyle buyuruyor; “*Sen sadece tezkirde bulunacak kişisin. Üzerlerinde zorba değilsin.*”¹²² Peygamberimizin görevi de tezkirde bulunmak yani zikri anlatmaktır. Kur’ân ve evrensel bilgileri, doğruyu ve hakkı insanlara iletme herkesin görevidir. Cenab-ı Hak; gerçeği anlattıktan sonra kişinin tercihi karışmak ya da inancından dolayı sorgulamak gibi bir görev yüklememiştir.”¹²³

“Kur’ân’da kim faydalı iş yaparsa kendi yararınadır, kim de kötülük yaparsa kendi zararınadır. Allah kullarına asla zulmetmez.”¹²⁴ Mealindeki âyet ile yöneten ve yönetilen arasındaki temel ahlâkî ilkeyi koymuştur.

¹¹⁶ Karaman vd., *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 1/701-702.;Bk. Fahrüddin er-Râzî, *Mefâtihu’l-gayb* (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-‘Arabî, 1420), 7/160-164.

¹¹⁷ Bk. el-Ahzâb 33/21; “Süleymaniye Vakfı Din ve Fitrat Araştırmaları Merkezi” (15 Ekim 2023).

¹¹⁸ Bk. Hûd 11/1-2.

¹¹⁹ İmanın temeli kalp ile tasdiktir. Orası insanın en hür olduğu yerdir. Bu sebeple hiç kimse bir inancı kabule zorlanamaz. Kalpten yapılmayan niyet geçersiz olduğundan, zorla ibadet de olmaz. “Süleymaniye Vakfı Din ve Fitrat Araştırmaları Merkezi” (15 Ekim 2023).

¹²⁰ Bk. İsyanda sınır tanımayan mütecaviz, insanları Allah’tan başkasına tapmaya sevk eden, insanı doğru yoldan, hayırdan uzaklaştıran kahin, sihirbaz, cin, put, şeytan gibi her türden varlık tağut kavramı ile ifade edilmiştir., Ebû’l-Fadl Cemâlüddin İbn Mânzûr, *Lisânü’l-Arab* (Beyrût: Dâru Sâdır, ts.), “tg”, 15/7.; Ebû’l-Kâsım Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî Garîbi’l-Kur’ân* (İstanbul: Kahraman Yayınları, 1986), 454.; Metin Yurdagör, “Tağut”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/372.; Ayrıca bk. Tağut, haddini aşmakta ileri giden insan ve cin şeytanlarıdır. Bunlar, yoldan çıkmakla kalmaz ayetleri ya yok sayarak ya da anlamlarını bozarak başkalarının da haddini aşmasına ve yoldan çıkmasına sebep olurlar. “Süleymaniye Vakfı Din ve Fitrat Araştırmaları Merkezi” (15 Ekim 2023).

¹²¹ el-Bakara 2/256.

¹²² el-Gâşîye 88/21-22.

¹²³ “Süleymaniye Vakfı Din ve Fitrat Araştırmaları Merkezi” (15 Ekim 2023).

¹²⁴ Fussilet 41/46.

1.3. Alınan Kararları En Güzel Şekilde Uygulamak

Dinimiz İslâm bizden çalışkan ve üretken olmamızı ister. Yapacağımız işlerde önce sorumluluklarımızı yerine getirmemizi ardından tevekkül etmemizi emreder. İlgili âyet şöyledir:

*“Bir de karar verdin mi, yalnız Allah’a dayan. Allah kendisine dayananları sever.”*¹²⁵ Âyette istişareden sonra alınan kararların hızlı bir şekilde uygulanması gerektiği vurgulanmıştır. Bu süreçte tevekkül etmenin önemine dikkat çekilmiştir. “Sözlükte, dayanmak, güvenmek, itimat etmek ve işi başkasına havale etmek, anlamlarına gelen tevekkül, terim olarak bir taraftan meşrû hedefe ulaşabilmek için gerekli bütün çabayı gösterirken diğer taraftan da Allah’a dayanıp güvenmek ve işin sonunu O’na bırakmak demektir. Tevekkül eden kişiye mütevekkil denir. Kur’ân-ı Kerim’de kırk âyette tevekkül ve aynı kökten fiil ve isimler geçmektedir. Bu âyetlerde Allah’a sığınmak, O’na güvenip dayanmak ve bağlanmak gerektiği, bunun İslâm akîdesinin bir gereği ve Allah’a samimi iman ve teslimiyetin zorunlu sonucu olduğu vurgulanmaktadır.”¹²⁶

Kur’ân’ı Kerim pasif bir tevekkül anlayışını kabul etmez. Bireyin daima aktif, olmasını, çaba sarf etmesini emreder. Bu sebeple bireyin, bir işe karar verdikten ve bu hususta elinden gelen tüm çalışmaları yaptıktan sonra, vazgeçmeden azim ve kararlılıkla o işi sonlandırması gerekir.

1.4. Şartlı İtaat Etmek

Kur’ân insanın davranış ve eylemlerinde Allah’a itaati merkeze alan temel yönlendirici ilkeler vaz etmiştir. Ayrıca Kur’ân onun yapıp-etmelerini sorumluluk, adalet, ahlâk, iyi niyet gibi değerlerle gerçekleştirmesini istemektedir.¹²⁷ “Kur’ân genel kaideler külli prensipler koyar, genel bir çerçeve çizer ve gerekli cüz-i hükümlere bazı örnekler verir. Sünnet ise anlamı kapalı olan Kur’ân âyetlerini açıklar ve yönlendirme açısından uygulamalı örnekler ortaya koyar. Yani Kur’ân anayasa konumunda, sünnet ise onu açıklayıp yorumlayan kanun ve yönetmelikler pozisyonundadır.”¹²⁸ İlgili âyet şöyledir:

*“Ey inanıp güvenenler! Allah’a gönüllü olarak boyun eğin, Resulüne gönüllü olarak boyun eğin ve sizden olan yetkililere de. Yetkililerle bir şeyde anlaşmazlığa düşerseniz onu Allah’a ve resulüne /elçisinin getirdiği âyetlere götürün. Allah’a ve ahiret gününe inanıp güveniyorsanız böyle yaparsınız. Böylesi hayırlı olur ve en güzel sonucu verir.”*¹²⁹

Müslümanların Allah’a, O’nun elçisine ve idarecilerine (devlet başkanına) itaat etmeleri emredilmiştir. Yönetici ve yönetilen arasında meydana gelebilecek herhangi bir ihtilafta ise sorunun Kur’ân’a ve Sünnet’e götürülmesi istenmiştir. Âyette ihtilafın çözümünün bu iki kaynaktan aranıp bulunması ile giderilebileceği ifade edilmiştir.¹³⁰

Diğer taraftan bu âyet mealıyla ilgili olarak konumuza uygun gelen şu açıklama önemlidir: “Yetkililerle anlaşmazlığa düşülen bir konunun Allah’a ve elçisine götürme emri,

¹²⁵ Âl-i İmrân 3/159.

¹²⁶ Karaman vd., *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 1/703.; Bk. Âl-i İmrân 3/122.; el-Mâide 5/11, 23.; et-Tevbe 9/51.; Yûnus 10/84.

¹²⁷ Özdemir, “Kur’ân-Fıtrat İlişkisi ve İnsanı Yöneten Değerler”, 242.

¹²⁸ Yusuf el-Karadâvî, *Sünnet Araştırmalarına Giriş Sünneti Anlamada Yöntem Sünnetin Teşriî Değeri*, çev. Bünyamin Erul (İstanbul: Nida Yayıncılık, 2020), 74.

¹²⁹ en-Nisâ 4/59.

¹³⁰ Derveze, *et- Tefsîru’l-hadîs*, 9/100-101.

anlaşmazlığı Kur'ân'a göre çözme emridir.¹³¹ Çünkü dinin tek kaynağı Kur'ân'dır. Resulün görevi Kur'ân'ı tebliğ ile sınırlı olduğu için¹³², resule itaat onun tebliğ ettiği Kur'ân'a itaattir.¹³³ Aksi takdirde Allah ile resulünün arası ayrılmış ve yeni bir din ortaya çıkmış olur.¹³⁴ Bugün Müslümanlar, Nebîmize şöyle bir söz mâl ederek yöneticileri tanrı, insanları da onun kulu yerine koyarlar: "Bana itaat eden Allah'a itaat etmiş olur. Bana isyan eden Allah'a isyan etmiş olur. Emire (yetkiliye) itaat eden bana itaat etmiş olur. Emire isyan eden bana isyan etmiş olur. İmam (devlet başkanı) kalkandır; arkasında savaşılar ve onunla korunma sağlanır. Allah'tan çekinmeyi emreder ve adil olursa sevap kazanır. Farklı emir verirse günahı kendinedir" (Buhari, Cihad, 109). Oysa itaat Allah'a ve Allah'ın emrine uygun hareket eden yöneticiye yapılır."¹³⁵

1.5. Kendini Savunmak

İnsan bir tehlikeyle karşılaştığında savunma refleksi ile hareket eder. Haksız saldırıya karşı gösterilen tepki hukukta meşrû müdafaa sayılmıştır.¹³⁶ İlgili âyet şöyledir:

*"Çok isterler ki kendileri nasıl kâfir olmuşsa siz de aynı şekilde kâfir olup onlarla eşit duruma gelesiniz. Allah yolunda hicret etmedikçe onlardan hiçbirini veli/yakın dost edinmeyin. Eğer (hicretten) kaçınırlarsa onları yakalayın ve bulduğunuz yerde öldürün. Onlardan ne bir veli edinin ne de yardımcı."*¹³⁷

Âyet Müslümanların farklı din ve yaşam tarzını benimseyen fert ve gruplarla ilişkilerini düzenleyen emirleri içermektedir. İslâm diğer inanç mensuplarıyla birlikte yaşamanın kurallarını net olarak açıklamıştır.

*"Kendilerine savaş açılanlara, haksızlığa uğratılmaları sebebiyle savaş izni verildi."*¹³⁸ Allah, onlara yardımın elbette kuralını belirlemiştir."¹³⁹ Barışın sağlanması için savaş kaçınılmazdır.

2. Kurumlar Açısından İnsan-İnsan İlişkilerinde Uyulması Gereken Hukukî İlkeler

2.1. Adaleti Gözetmek

Hayatın her alanında adalet gözetilmelidir. Adalet, ancak yaşantı haline geldiğinde ahlâkî bir değer kazanır.¹⁴⁰ Allah adaleti ve iyilik yapmayı emreder.¹⁴¹ Adalet iyiliğe ve kötülüğe aynıyla karşılık vermektir. İhsan ise iyiliğe fazlasıyla kötülüğe daha azıyla karşılık verilmesidir.¹⁴²İlgili âyet şöyledir:

¹³¹ Bk. el-Mâide 5/48-50.; en-Nûr 24/54.; eş-Şûrâ 42/9-10.

¹³² Bk. Âl-i İmrân 3/20.; el-Mâide 5/67,92,99.; Ra'd 13/30.; en-Nahl 16/82.; el-Ankebût 29/18.; eş-Şûrâ 42/48.; et-Tegâbün 64/12.

¹³³ Bk. en-Nisâ 4/80.

¹³⁴ Bk. en-Nisâ 4/150-152.

¹³⁵ "Süleymaniye Vakfı Din ve Fitrat Araştırmaları Merkezi" (15 Ekim 2023).

¹³⁶ Bk. İbrahim Kâfi Dönmez, "Meşrû Müdafaa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/383.

¹³⁷ en-Nisâ 4/89.

¹³⁸ Bk. el-Bakara 2/190-191.; et-Tevbe 9/13.; el-Mümtehine 60/1, 8-9.

¹³⁹ el-Hac 22/9.; Bk. Muhammed 47/7.; es-Saf 61/10-13.

¹⁴⁰ Recep Kılıç, *Âyet ve Hadisler Işığında İnsan ve Ahlâk* (Ankara, 1995), 47.

¹⁴¹ Bk. en-Nahl 16/90.

¹⁴² Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, 488.

“Allah size, emanetleri ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder. Allah'ın size verdiği öğüt ne güzeldir! Allah daima dinleyen ve görendir.”¹⁴³

İnsanlar arasında makam, mevki, tabaka yahut dost akraba ayrımı yapılmaksızın, hiçbir baskı zorbalık olmadan adaletle, hakla hükmedilmesi hakların ve emanetlerin korunmasında titiz olunması elzemdir. Adaletin gereği budur.¹⁴⁴

Mâide suresinde benzer bir şekilde Müslümanlara, her durum ve şartta düşmanlık ve nefretin onları adaletle hükmetmekten alıkoymaması emredilmiştir. *“Ey inanıp güvenenler! Allah için dik duran ve hakka uygun şahitlik yapan kimseler olun. Bir topluluğa olan nefretiniz, sizi adaletsiz davranmaya itmesin. Siz adil olun! Yanlıştan korunmak için uygun olan budur. Allah'a karşı yanlış yapmaktan sakının. Allah, yaptığınız her şeyin iç yüzünü bilir.”¹⁴⁵*

Âyetlerde adaletin gözetilmesi ilkesinin her zaman ve her durumda titizlikle yerine getirilmesi emrediliyor. Toplumda huzur ve eşitliği sağlamanın ihtilaf ve çekişmeleri gidermenin yolu ancak adaletin tesisi ile olur. Bunun için “adalet, mutlu toplumların, sağlam ve yüksek düzeydeki devletlerin en kutsal mefhumu ve vazgeçilmez unsurudur. Devletlerin medeniyet seviyeleri, adaletle verdikleri önem ile ölçülür.”¹⁴⁶

2.2. Adaletli Hukuk Düzeni Tesis Etmek

Allah yeryüzünde düzeni tesis etmek için bazı yasalar koymuştur. Bunları yüce kitabında bildirmiştir. İlgili âyet şöyledir:

“O halde sen yüzünü doğrudan doğruya bu dine, Allah insanları hangi fitrat üzere yaratmışsa ona yönel! Allah'ın yaratmasında değişme olmaz. İşte doğru din budur; fakat insanların çoğu bilmezler.”¹⁴⁷

“Allah'a ve resulüne karşı savaşılan ve yeryüzünde bozgunculuk yapmak için uğraşanların cezası; öldürülmeleri veya asılmaları ya da ellerinin ve ayaklarının çapraz olarak kesilmesi yahut bulundukları yerden sürgün edilmeleridir. Bu, dünyada uğrayacakları rezilliktir. Onların ahirette hak ettiği ise büyük bir azaptır. Onları yakalamanızdan önce tövbe edenlere /dönüş yapanlara bu cezalar uygulanmaz. Bilin ki Allah, çok bağışlayan ve ikramı bol olandır.”¹⁴⁸

Zikredilen âyetler, Allah'a ve elçisine karşı savaşılanlar ile yeryüzünde fesat çıkarmak isteyenler hakkındaki hukuki düzenlemelerle, uyarı amaçlı açıklamaları içermektedir. “Âyette hem ‘bozgunculuk yapma’ hem de ‘Allah ve resulüyle savaş’ suçlarının ikisinin birden işlenmesine dikkat çekilmektedir. Bu suç, toplumdaki can ve mal güvenliğini ortadan kaldırmaya yönelik terör ve eşkıyalık suçudur. Bunlardan adam öldürenler, öldürülür veya insanlara ibret olsun diye asılırlar. Adam öldürmemiş ama organize bir eylem ile insanların mallarını ellerinden almış olanların da elleri ve ayakları çaprazlama kesilir. Korku salarak insanları yurtlarından uzaklaştıranlar ise sürgün edilirler. Bu, Allah'ın suçla ceza arasında

¹⁴³ en-Nisâ 4/58.

¹⁴⁴ Derveze, *et- Tefsîru'l-hadîs*, 8/147. Ayrıca bk. Fatih Aydın, “Ahlâk ve Siyasetin Belirleyici İlkesi Olarak Adâlet: Mâverdî Merkezli Okuma”, *Eskiye*ni 0/42 (2020), 1084.

¹⁴⁵ el-Mâide 5/8.

¹⁴⁶ İsmet Kayaoğlu, “İslâm'da Adalet Mefhumi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 27 (Ankara 1985), 206.

¹⁴⁷ er-Rûm 30/30.; Bk. Hasan Rıza Özdemir, “Kur’ân-Fıtrat İlişkisi ve İnsanı Yöneten Değerler”, *Dini Araştırmalar* 25/62 (Haziran 2022), 225.

¹⁴⁸ el-Mâide 5/33-34.

kurduğu dengenin gereğidir.”¹⁴⁹ Ancak yenilip yakalanmadan ve tamamen sindirilip kontrol altına alınmadan tevbe edenler istisna edilmiştir. Çünkü Allah'ın, rahmet ve bağışlamasını onlara ulaştırması mümkündür.¹⁵⁰

2.3. Kamu Mallarını Korumak Onlara Dokunmamak

Kur'ân ahlâkî her daim tüm yaşantımızı kuşatan yapıp-etmelerimiz ile etkinliklerin en kapsamlı alanıdır.¹⁵¹ Günümüz toplumunda kamu mallarının korunmasında, “kamu görevlilerinin ekonomik kaynakları yasalar çerçevesinde kullanması ve kamu yetkilerini kullanırken dürüstlük, adalet, kamu yararı, hesap verebilirlik, şeffaflık, verimlilik, etkinlik ve tutumluluk gibi ahlâkî değerlere göre hareket etmesi”¹⁵² önem arz etmektedir. Bu konuda yapılacak denetimler devlet başkanından normal vatandaşa kadar herkesi ilgilendiren hususlardır. İlgili âyet şöyledir:

*“Hiçbir peygamber savaşanların hakkını zimmetine geçirmez. Kim böyle bir haksızlık yaparsa kıyamet günü, zimmetine geçirdiğini yüklenmiş olarak gelir; sonra herkese kazanmış olduğunun karşılığı, kimse haksızlığa uğratılmaksızın tastamam ödenir.”*¹⁵³

Âyetin konumuza uygun gelen tefsiri şöyledir: “Ganimet mallarından bir şeyi gizlice alıp zimmetine geçirmek anlamına gelen gulûl kelimesi genel olarak kamu malında yolsuzluk ve suistimali ifade etmektedir. Âyet peygamberlik göreviyle kamu malına hıyanetin bağdaşmasının mümkün olmadığını, böyle bir yolsuzluğun hiçbir peygambere yakışmayacağını, dolayısıyla Hz. Peygamber'in de bundan münezzeh olduğunu vurgulamaktadır. O, insanların en doğrusu, ahlâken en üstün olanı ve Allah'tan en çok korkanıdır. Böyle bir kimsenin ganimet malını zimmetine geçirmek gibi bir haramı işlemesi veya kamu malında yolsuzluk yapması düşünülemez. Zaten tarih ve siyer kaynakları da onun dünya malına değer vermediğine şahitlik etmektedir.”¹⁵⁴

Ayrıca, “Sizin için yani Allah'tan ve ahiret gününden beklentisi olan ve Allah'ı (onun sözlerini) hep aklında tutanlar için, Allah'ın resulünde güzel örnekler vardır.”¹⁵⁵ Âyeti bizlere peygamberimizin her alanda olduğu gibi yönetici olarak da en güzel örnek olduğunu hatırlatır.

2.4. Kamu Mallarından Sadece Zenginleri Faydalandırmamak

İnsanların sosyal devletin sağladığı tüm imkânlardan aynı şekilde yararlanması durumu sosyal adaletin gereğidir. İlgili âyet şöyledir:

“O yerleşim yerlerinin halkından (kalan mallardan) Allah'ın, elçisine fey olarak verdiği şeyler; Allah'ın, elçisinin, elçinin en yakınlarının, yetimlerin, miskinlerin ve yolcularındır. Bu (paylaşım) o malların, içinizden zenginler arasında dolaşan bir servet haline gelmemesi içindir.

¹⁴⁹ “Süleymaniye Vakfı Din ve Fıtrat Araştırmaları Merkezi” (15 Ekim 2023).

¹⁵⁰ Derveze, et- Tefsîru'l-hadîs, 11/85.; Bk. “Bir kötülüğün cezası, onun dengi bir kötülüktür. Kim affeder de arayı düzeltirse ödülünü Allah verir. O, yanlışla dalanları sevmez.” eş-Şûrâ 42/40.

¹⁵¹ Ahmet Nedim Serinsu, Kimi Örnek Almalı Hz. Peygamber (s.a.v) ve Kur'ân Ahlâkî (İstanbul: Şule Yayınları, 2016), 32.

¹⁵² Ümmühan Ark, “Kamu Hakkının Manevi Sorumluluğu”, İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi 40 (Aralık 2022), 152.

¹⁵³ Âl-i İmrân 3/161.

¹⁵⁴ Karaman vd., Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir, 706.

¹⁵⁵ el-Ahzâb 33/21.

Elçi size neyi verirse onu alın ve size neyi yasaklarsa ondan vazgeçin. Allah'a karşı yanlış yapmaktan sakının. Allah'ın cezalandırması çetindir."¹⁵⁶

Bu "başlık", sermayenin sadece belli kişi veya gruplar arasında dolaşmaması gerektiğini vurgulamaktadır. Sermayenin toplum genelini kapsayacak şekilde dağıtılması kamu mallarının sadece zenginler arasında dolaşmasını engeller. İslâm devleti bu durumun sağlıklı yürütülmesinde müdahaleci rolü üstlenmelidir.¹⁵⁷ Böylece toplumun refahı huzuru ve emniyeti de sağlanmış olur.

2.5. Diğer Din Mensuplarına Hukuki Hürriyet Tanımak

Can, mal ve namusla ilgili hükümler, bir devletin bayrağı altında yaşayan herkese, farklı din mensupları olsalar bile hiçbir fark gözetmeksizin uygulanması gerekir.¹⁵⁸ Nitekim Hz. Muhammed (s.a.v) koymuş olduğu kanunlara diğer din mensuplarının uymaları için zorlamamıştır. İlgili âyet kümeleri şöyledir:

*"Onlar yalan söylemek için kulak kesilen, haram yemeyi meslek edinen kimselerdir. Sana gelirlerse ister aralarında hakemlik yap, ister onlardan yüz çevir. Onlardan yüz çevirirsen sana hiçbir şekilde zarar veremezler. Hakemlik yapacak olursan aralarında hakka uygun hüküm ver. Allah, hakka uygun davrananları sever."*¹⁵⁹

*"Onlar /o Yahudiler seni nasıl hakem yapıyorlar! Halbuki ellerinde Tevrat, içinde de Allah'ın hükmü var. Hakem yapıyor, sonra da yüz çeviriyorlar? Bunlar (sana da kendi kitaplarına da) inanan kimseler değillerdir."*¹⁶⁰

*"İçinde doğru yol rehberi ve bir nur bulunan Tevrat'ı biz indirdik. Allah'a teslim olmuş nebiler, Yahudilere onunla hüküm verirlerdi. Kendini Rabbinin yoluna adayanlar ve âlimler de Allah'ın kitabını koruma ve onun Allah katından olduğuna şahitlik etme görevleri gereği, onunla hüküm verirler. Siz insanlardan çekinmeyin; benden çekinin. Âyetlerimi geçici bir çıkara karşılık satmayın. Her kim Allah'ın indirdiği ile hüküm vermezse kâfirler işte onlardır."*¹⁶¹

*"İncil'de uzman olanlar, Allah'ın o kitapta indirdiği ile hüküm versinler. Her kim Allah'ın indirdiği ile hüküm vermezse fasık /yoldan çıkmış olanlar işte onlardır." "(Ey Muhammed!) Gerçekleri içeren bu kitabı sana, kendinden önceki kitapları tasdik edici ve koruyucu özellikte indirdik. O halde aralarında Allah'ın indirdiği ile hüküm ver. Sana gelen gerçekleri bırakıp onların arzularına uyma. Her biriniz için bir özel hüküm ve geniş yol oluşturduk. Allah gerek görseydi sizi tek bir ümmet yapardı. Böyle olması, verdiği şeylerle sizi yıpratıcı bir imtihandan geçirmek içindir. Siz iyi işlerde yarışın. Hep birlikte dönüp geleceğiniz yer Allah'ın huzurudur. Anlaşmazlığa düştüğünüz konuları Allah size bildirecektir."*¹⁶²

Buraya kadar zikredilen âyetlerde açıkça görüldüğü gibi Yüce Allah resulüne hak olan bir kitap vermiştir. Bu kitap kendisinden öncekileri tasdik eder ve onaylar. Dolayısıyla ehli kitap için de önemli bilgi kaynağıdır. Bu sebeple Allah Teâlâ peygamberimize ehl-i kitabın keyfi isteklerine uymamasını aralarında Kur'ân ile hükmetmesini emretmiştir.¹⁶³ Kişinin,

¹⁵⁶ el-Haşr 59/7.

¹⁵⁷ Derveze, et- Tefsîru'l-hadîs, 8/212.

¹⁵⁸ Muhammed Gazâlî, Kur'ân'ın Konulu Tefsiri, çev. Ekrem Demir - Şahin Güven (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2013), 124.

¹⁵⁹ el-Mâide 5/42.

¹⁶⁰ el-Mâide 5/43.

¹⁶¹ el-Mâide 5/44.

¹⁶² el-Mâide 5/47-48.

¹⁶³ Derveze, et- Tefsîru'l-hadîs, 11/123.

karşısında kim olursa olsun adaletli davranması esastır. Kötü niyetli olanlara karşı dikkatli olunması gerekir.

2.6. Genel Müdafaaı Hazırlamak

Yüce Allah, düşmana karşı daima hazırlıklı olunmasını emretmiştir. İlgili âyet şöyledir:

"Onlara karşı gücünüzün yettiği kadar kuvvet ve bağlanıp beslenen atlar¹⁶⁴ hazırlayın. Onlar ile Allah'ın düşmanını, kendi düşmanınızı ve ayrıca sizin bilmeyip de Allah'ın bildiği öbür düşmanları korkutursunuz. Allah yolunda ne harcarsanız, size tam olarak ödenir, haksızlığa uğratılmazsınız."¹⁶⁵

Âyetin konumuza uygun gelen tefsiri şöyledir: "İslâm'a göre savaş gücüne sahip olmaktan, savaş için hazırlanmaktan maksat, dinleri başka da olsa fiilen savaşıp insanları öldürmek olmayıp onların maddî ve mânevî olarak kendilerine ve başkalarına zarar vermelerini engellemektir. Bu da, düşmandan daha güçlü olmakla mümkündür. Sağduyusunu yitirmemiş olan topluluklar, ortada zaruret bulunmaksızın kendilerinden daha güçlü bir topluluğa saldırmazlar. "Hazır ol cenge eğer ister isen sulhu salâh" şeklinde manzumlaştırılmış bulunan bu ilke, barışın ancak, bunu isteyenlerin caydırıcı güce sahip olmaları sayesinde gerçekleşebileceğini ifade etmektedir. Âyetin bu kısmı evrensel bir gerçeği dile getirmektedir."¹⁶⁶ Günümüzde savunma stratejilerinde önemli değişimler vardır. Ülke savunmasında yerli ve milli teknolojilerin geliştirilmesi önem arz etmektedir.

SONUÇ

Bu çalışma ile bireyin toplumsal ve dini yaşantısında ona rehberlik edecek ahlâkî ilkelerin, pratikteki yeri tespit edilmiştir. Kur'an'ın temel mevzularından birisi olan insan-insan ilişkisi ile ilgili Kur'anî ilkelerin, ahlâkî ve hukukî alan perspektifinden muhakemesi yapılmıştır. İslâm ahlâkî sadece teoride kalan bir uygulama alanı değildir. Onun pratik yönü geçmişten günümüze kadar önemli aşamalar geçirmiş insan-insan ilişkilerinde temel ahlâkî ve hukukî kurallara evrilmiştir. Draz amelî ahlâk ile ilgili ayetleri tahlil ederken sûre bütünlüğünü bozmadan kuralın belirlediği düzenlemeye uygun seçtiği âyet kümelerinden metin grupları oluşturmuştur. Müellif, ele aldığı âyetleri ortaya koyduğu ahlâkî doktrin çerçevesinde tahlil etmiştir. Bu doktrin; yükümlülük, sorumluluk, yaptırım, niyet ve gayret olmak üzere beş temel ilkedен oluşmaktadır. Bu sebeple Draz'ın tasnif ettiği âyet kümeleriyle ilgili tahlilleri anılan çerçevede değerlendirilmelidir. Zira verilen başlıkla

¹⁶⁴ "Süleymaniye Vakfı Din ve Fitrat Araştırmaları Merkezi" (15 Ekim 2023); Atlar, insanlarla kurdukları bağ, sahip oldukları güç ve zor şartlara uyum sağlayıp dayanıklılık göstermeleri bakımından savaş ve çatışma ortamlarının vazgeçilmezleri arasında yer alırlar. Ne kadar modern olursa olsun günümüz kara araçları her şeyden önce yakıtı ihtiyaç duyar. Bu araçların işlevsiz kaldıkları durumlarda atlar tek alternatif olacaktır. Çünkü atlar doğada buldukları hemen her türden otu yer, en ucuz ve yaygın tahıllarla beslenerek en sarp arazilerde bile zorlanmadan ilerleyebilirler. Üstelik insanla yakın bir bağ kurduklarından binicisini tanır ve zor durumlarda yardımcı ve koruyucusu olurlar. Bu sebeple Arapçada at anlamına gelen bir diğer kelime de (حصان) hisân" dır. Binicisini kale gibi koruduğu için kale anlamına gelen (حصن) hısn" kelimesinden türetilmiştir. Âyetle at beslenmesinin emredilmesi âyetin tarihsel olduğunu değil, savaş ve benzeri durumlar için at beslemenin tüm zamanlarda yapılması gereken evrensel bir görev olduğunu gösterir. Nitekim bu âyetin indirilmesinden yaklaşık 1300 yıl sonra gerçekleşmiş olan ve tank, top, uçak, roket gibi silahların belirleyici olduğu 2. Dünya Savaşı'nda Alman ordusunda 2,75 milyon, Sovyet ordusunda 3,5 milyon at kullanılmıştır. Günümüzde birçok ülke özellikle engebeli arazide belirli devriye ve keşif görevleri için atlı askeri birlikleri tercih etmektedir. Ayrıca toplumsal olaylara müdahalelerde atlı birlikler gelişmiş ülkeler tarafından etkin biçimde kullanılmaktadır.

¹⁶⁵ el-Enfâl 8/60.

¹⁶⁶ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 2/703.

zikredilen âyetin muhtevası arasında ahlâkî bağlantıyı kurmak her okuyucu için mutlak olmayabilir. Bu nedenle âyetlerin anlamlandırılmasında; cümlelerin konusu, yapısı, bağlamı ve anlam bütünlüğünü göz önünde bulunduran bir sistematik içinde ele almak esas olmalıdır. Draz'ın, mümin için Kur'ân'a göre pratikte izlenecek eksiksiz bir program hazırlama hedefini gerçekleştirmeye gayret ettiği görülmüştür. Bununla yöneten ve yönetilenlerin değişik zaman ve durumlarda uyması gereken ahlâkî ve hukuki kuralların neler olduğu açıklanmıştır.

Özetle Müslüman toplum, devlet otoritesinden kanunları uygulamasını, cezaları infaz etmesini toplumun ihtiyaçlarını gidermesini can güvenliğini sağlamasını ister. Devlet, insanlara inandıkları gibi yaşama hürriyetini sağlar. Devlet, adalet ve hukukun aksamadan ve serbestçe çalışmasını temin eder. Devlet, gelir ve servet dağılımının dengeli olması için tedbirler alır, yoksullara destekte bulunur. Ancak devletler bireyler gibi ahlâkî aktörler olamaz.

Bu sebeple Draz, tasnif ettiği âyetleri tahlil ederken Kur'ânî ilkeleri, emirler, yasaklar ve öğütler şeklinde ele almıştır. Draz'ın yer verdiği âyetlerin her biri Kur'ân'dan bir değer olarak anlaşılmalıdır. Bu değerler sayesinde zihinlerde amelî ahlâkın uygulama alan ve esasları canlandırılabilir. Böylelikle Kur'ân'dan güncel ahlâkî değerler her bireyin sorumluluğu ile hayata aktarılabilir ve adaletli hukuk nizamı üzere bir toplum hayat görgüsü oluşturulabilir.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Finansman/Funding: Yazar, bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadığını kabul eder / The author acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Çıkar Çatışması / Competing Interests: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan eder / The author declare that have no competing interests.

KAYNAKÇA

- Açık, Fatih. "Hicret Sonrası İlk İslam Medeniyetinin İnşa Sürecinde Toplumsal Kurumların Yapısı". *Akademik Bakış: Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi* 52 (2015), 285-309.
<http://ktp.isam.org.tr/detayilhmklzt.php?navdil=tr&midno=84826875&tarama=devlet+kurum>
- Adaloğlu, Hasan Hüseyin. "Siyâsetnâme". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/304. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Adaloğlu, Hasan Hüseyin. "Siyasetnâmelerde Din Devlet İlişkisi". *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 43 (2018), 313-324.
- Akıncı, Ahmet. *İslam Hukukuna Göre Savaşta Uyulacak Kurallar*. Uludağ, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2007.
- Aktaş, Özgür - Safran, Mustafa. "Evrensel Bir Değer Olarak Barış ve Barış Eğitiminin Tarihçesi". *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi* 172/172 (Şubat 2013), 131-150.
- Albayrak, Halis. *Kur'ân'da İnsan Gayb İlişkisi*. İstanbul: Şule Yayınları, 1. Basım, 1993.
- Albayrak, Halis. *Tefsir Usûlü*. İstanbul: Şule Yayınları, 5. Basım, 2016.
- ALJAZEERA. "Israel-Hamas war live: Gaza hospital attacked with thousands taking shelter". <https://www.aljazeera.com/>. 17 Ekim 2023. Erişim 17 Ekim 2023.

- <https://www.aljazeera.com/news/liveblog/2023/10/16/israel-hamas-war-live-iran-warns-resistance-front-may-attack>
- Ark, Ümmühan. "Kamu Hakkının Manevi Sorumluluğu". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 40 (Aralık 2022), 143-171.
- Ateş, Avnullah Enes. "Kur'ân'da Birlikte Yaşama Ahlâkı". *Edebali İslamiyat Dergisi* 1/1 (2017), 73-89.
- Aydın, Fatih. "Ahlâk ve Siyasetin Belirleyici İlkesi Olarak Adâlet: Mâverdî Merkezli Okuma". *Eskiye* 0/42 (2020), 1077-1094. <https://doi.org/10.37697/eskiye.764037>
- Çifçi, Osman Zahid - Erdem, Hüsameddin. "İslam Siyaset Tarihinde Din ve Devlet İlişkisi". *İstem* 22 (2013), 117-129.
- Demirci, Muhsin. *Günümüz Tefsir Problemleri*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2017.
- Derveze, Muhammed İzzet. *et-Tefsîru'l-hadîs*. 10 Cilt. Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-'Arabîyye, 1383.
- Dönmez, İbrahim Kâfi. "Meşrû Müdafaa". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/383. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Draz, M. Abdullah. *Kur'ân Ahlâkı*. çev. Emrullah Yüksel - Ünver Günay. İstanbul: İz Yayıncılık, 4. Basım, 2009.
- Ersoy, Ersan. "Devlet Ahlâkı veya Ahlâklı Devlet". *Sosyologca* 9 (2015), 97-118.
- Fârâbî, Ebû Nasr Muhammed. *Kitâbu ârâi ehli'l-medîneti'l-fâzıla*. ed. Nasrî Nâdir. Beyrût, 1986.
- Gazâlî, Muhammed. *Kur'ân'ın Konulu Tefsiri*. çev. Ekrem Demir - Şahin Güven. İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2013.
- Gündoğan, Ali Osman. "Etik ya da Ahlâk Felsefesi". *Etik ve Etik Sorunlar*. ed. Celal Türer. Ankara: Nobel Akademik Eğitim Danışmanlık, 1. Basım, 2019.
- "GRIC (Groupe de Recherche Islamo- Chretien = İslam Hristiyan Araştırmaları Topluluğu) İslamochristana Devlet-Din (Etat et Religion)". çev. M.Sait Hatipoğlu. *İslâmî Araştırmalar* 3/3 (1989), 102-114.
- İbn Mânzûr, Ebû'l-Fadl Cemâlüddin. *Lisânü'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrût: Dâru Sâdır, 1. Basım, ts.
- İslamoğlu, Mustafa. *Nüzûl Sırasına Göre Hayat Kitabı Kur'ân Gerekçeli Meal-Tefsir*. İstanbul: Düşün Yayıncılık, 1. Basım, 2014.
- İşler, Ahmet. "Nurettin Topçu'nun Devlet Anlayışı: Milli Devlet". *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi* 9/29 (2021), 151-164.
- Kadioğlu, Ahmet Selim. "Türk-İslam Sentezcilerinde Hukuk, Ahlâk ve Din İlişkisi". *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi-International Journal of Society Researches* 17/34 (2021), 1549-1569.
- Karaman, Hayreddin. *İslâm Hukuk Tarihi*. İstanbul: İz Yayıncılık, 8. Basım, 2011.
- Karaman, Hayreddin vd. *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*. 5 Cilt. Ankara: DİB Yayınları, 2. Basım, 2006.
- Kayaoğlu, İsmet. "İslam'da Adalet Mefhumu". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 27 (Ankara 1985), 201-206.
- Kılıç, Recep. *Ahlâkın Dini Temeli*. Ankara: DİB Yayınları, 7. Basım, 2012.
- Kılıç, Recep. *Ayet ve Hadisler Işığında İnsan ve Ahlâk*. Ankara, 1995.
- Kınalızade, Ali Efendi. *Devlet ve Aile Ahlâkı*. ed. Kemal Gurulkan. İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, 1. Basım, 2010.
- Mâlik b. Enes. *Muvatta'*. 8 Cilt, 2004.
- Özdemir, Hasan Rıza. *Kur'ân'da Birey ve Karakter Eğitimi*. İstanbul: Şule Yayınları, 1. Basım, 2021.
- Özdemir, Hasan Rıza. "Kur'ân-Fıtrat İlişkisi ve İnsanı Yöneten Değerler". *Dini Araştırmalar* 25/62 (Haziran 2022), 221-244. <https://doi.org/10.15745/da.1085415>
- Râgıb el-İsfahânî, Ebû'l-Kâsım. *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*. İstanbul: Kahraman Yayınları, 1986.
- Râzî, Fahrüddin. *Mefâtîhu'l-gayb*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1420.

- Sayı, Ali. "Kur'ân'da Müşavere Kavramı Üzerine". *D.E.Ü İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8 (1994), 261-273.
- Seçkin, Zeliha. "Devlet Yönetiminde Kınalızâde'nin Ahlâk Anlayışı". *I. Türk İslam Siyasi Düşüncesi Kongresi Bildiriler Kitabı*. 91-101. Aksaray, 2015.
- Selçuk, Mualla vd. *Kur'ân ve Birey*. Ankara: Turhan Kitabevi, 2010.
- Serinsu, Ahmet Nedim. *Kimi Örnek Almalı Hz.Peygamber (s.a.v) ve Kur'ân Ahlâkı*. İstanbul: Şule Yayınları, 3., 2016.
- Serinsu, Ahmet Nedim. *Kur'ân Nedir?* İstanbul: Şule Yayınları, 6. Basım, 2016.
- Şahan, Ramazan. "İslam'ın Kardeşlik Anlayışı: Bir Vücudun Organları". *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi* 1/1 (Mayıs 2015), 113-140.
- Şimşir, Mehmet. "Avrupalı Bir Müslüman Olarak İbn Hazm'ın Savaş ve Barış Anlayışı". *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi* 18/30 (2016), 96-105.
- TRT HABER. "İsrail Gazze'deki hastaneyi vurdu: En az 500 kişi öldü". <https://www.trthaber.com/>. 17 Ekim 2023.
- <https://www.trthaber.com/haber/dunya/israil-gazzedeki-hastaneyi-vurdu-en-az-500-kisi-oldu-804529.html>
- TRT HABER. "İsrail'in Gazze'ye saldırılarından kaçan Filistinliler hastanelere sığınmaya devam ediyor". <https://www.trthaber.com/>. 17 Ekim 2023. Erişim 17 Ekim 2023.
- <https://www.trthaber.com/haber/dunya/israilin-gazze-ye-saldirilarindan-kaçan-filistinliler-hastanelere-siginmaya-devam-ediyor-804242.html>
- Yaman, Ahmet. "Sulh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/485-489. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Yargıcı, Atilla. "Kur'ân'a Göre Şûrâ ve Demokrasi". *Dini Araştırmalar* 9/27 (Nisan 2007), 171-183.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Cedel". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/208. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Yurdagür, Metin. "Tağut". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/372. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Yusuf el-Karadâvî. *Sünnet Araştırmalarına Giriş Sünneti Anlamada Yöntem Sünnetin Teşriî Değeri*. çev. Bünyamin Erul. İstanbul: Nida Yayıncılık, 13. Basım, 2020.
- Yüksel, Mukadder Arif. "Kur'ân'da Ulusal ve Evrensel Barışın İlkeleri". *Universal Journal of Theology* 4/1 (Eylül 2019), 15-30.
- Süleymaniye Vakfı Meali. "Süleymaniye Vakfı Din ve Fıtrat Araştırmaları Merkezi". 15 Ekim 2023. Erişim 18 Ekim 2023. <https://www.suleymaniyevakfimeali.com/Meal>